8. ULUSLARARASI

TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ

BİLDİRİLER-II

[24-27 EKİM 2013, ESKİŞEHİR]

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

T.C. BAŞBAKANLIK
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI

Kurum Yayın No: 456
Bilimsel Toplantılar Dizisi: 60

ISBN: 978-975-16-3166-4

8. ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ KONGRESİ
BİLDİRİLER-II
©Atatürk Kültür Merkezi-2015

Yayına Hazırlayan: Uzm. Yrd. Murat Altan ERİK

Birinci Baskı: 1000 adet

Atatürk Kültür Merkezi
Ziyabey Cad. No: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: 0312 284 3418
Belgegeçer: 0312 284 3465
www.akmb.gov.tr

Grafik Tasarım ve Basım Hizmetleri
ALEF Tanıtım Org. Yapım ve Danışmanlık Hiz.
İbrahim ALTUNCU
www.aleftanitim.com
Baskı: Ayrıntı (Ser. No: 13987)

Basım Yeri ve Tarihi: Ankara, Aralık/2015

Uluslararası Türk Kültürü Kongresi (8.: 2013: Eskişehir)
8. Uluslararası Türk kültürü kongresi: 24-27 Ekim 2013, Eskişehir: Bildiriler / yayına hazırlayan: Murat Altan Erik .— Ankara : Atatürk Kültür Merkezi , 2015.
2 c. (1252 s.): fotoğ., hrt., tbl., şkl. ; 24 cm .— (AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi yayını ; 456 . Bilimsel Toplantılar ; 60)

Bibliyografya içerir.
ISBN: 9789751631664

1. TÜRKİYE — UYGARLIK — KONGRELER
2. TÜRKİYE — İSTANBUL — KONGRELER
3. TÜRKİYE — TARİH — KONGRELER
4. TÜRKİYE — SOSYAL YAŞAM VE GELENEKLER - KONGRELER
5. TÜRKİYE — KÜLTÜR — KONGRELER
6. TÜRKİYE — SANAT — KONGRELER
7. TÜRKİYE — MİMARİ — KONGRELER
8. TÜRKİYE — EDEBİYAT — KONGRELER
9. TÜRKİYE — FOLKLOR — KONGRELER
10. TÜRKİYE — MÜZECİLİK — KONGRELER

I. Erik, Murat Altan II. E.a. III. Dizi

956.22

TÜRK-İSLÂM KÜLTÜR TARİHİ AÇISINDAN DIMEŞK'TEKİ BÂBU'S-SÂĞÎR MEZARLIĞI

FATİH ERKOÇOĞLU*

ÖZ

Mezarlıklar, Türk-İslâm tarihi açısından önemli bir yere sahiptirler. Biz bu mezarlıklarda muhtelif dönemlerin hem tarihi hem de sanatsal yapıları hakkında bir kısım bilgiler edinme imkanı bulurken, ayrıca o coğrafyada yetişmiş kişiler ve bir kısım kurumlar hakkında da malumat sahibi olabilmekteyiz.

İslâm kültürü bakımından Mekke'deki Cennetü'l-Mualla, Medine'deki Bakî Mezarlığı, Basra'daki Mirbed oldukça önemli bir yere sahiptir. Suriye'nin başkenti Dımeşk'in güneye bakan eski kapılarından birisi olan Bâbu's-Sâğîr'e nispetle anılan Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı da, özellikle Mekke'deki Cennetü'l-Muallâ ve Medine'deki Cennetü'l-Bakî mezarlıkları sonrasında İslâm kültürünü yansıtması bakımından oldukça önemli bir mezarlık olduğunu düşünmekteyiz.

Zira Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı ilk İslâm fetihleriyle birlikte bağrında, burasının fethinde görev alan fatihleri, sahabeleri, sahabe çocuklarını ve Dımeşk'te yaşamış olan ve şehre katkı sağlayan halife, komutan, vali, yazar birçok meşhur şahsı ağırlamaktadır.

Dımeşk şehri, müteakip dönemlerde başta Selçuklular olmak üzere Eyyûbî ve Memlükler ve nihayetinde Osmanlı idarelerinde Türk yöneticiler tarafından yönetilmiştir. Şehirde başka mezarlıklar mevcut ise de özellikle bu idarecilerin bir kısmının mezarlarının halen bu kabristanda bulunduğu belirtilmelidir.

Biz bu tebliğimizde halen cenaze defnedilen ve yukarıda zikrettiğimiz iki önemli mezarlık gibi otantikliğini ve orjinalliğini her geçen gün kaybeden Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nın Türk-İslâm Tarihi açısından önemi üzerinde durarak, bazı tespitlerde bulunmak istiyoruz.

Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nın Türk-İslam Kültür tarihi içerisinde yerinin belirlenmesinde bu tebliğimizle bir katkı sağlamayı ve yüzyılların birikimi ile günümüze ulaşan bu kabristanın, görsel malzeme eşliğinde Türk araştırmacıların istifadesine sunmayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Bâbu's-Sağîr, Dımeşk, Emevîler, Osmanlılar.

---

* Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi, Ankara. E-posta: fatiherkocoglu@hotmail.com.tr

ABSTRACT

Cemetery of Bâb al-Sağir in Damascus in terms of Turkish-Islamic History

Cemeteries have an important place in terms of Turkish-İslamic History. We have some information about history and art constructure of various terms and also have some information about some remerkable people who grown in this geography and partial information about some institutions via these cemeteries.

Cannat al-Mualla in Mecca, Cannat al-Bakî' in Madinah and cemetery of Mirbed in Basrah have very important place in terms of İslamic Culture. The name of Bab al-Sağir Cemetery derive from one of the South facing Damascus doors. We think Bab as-Sağir Cemetery is really important cemetery. It takes an important place after Cannat a- Mualla in Mecca and Cannat al-Bakî' in Medinah as it reflects İslamic Culture.

Since the cemetery of Bab as-Sağir hosts the conquerors who participate in first İslamic Conquests, companions, children of companians and lots of famous people who contributed to Damascus such as Caliph, Commander, governor, author.

City of Damascus is ruled firstly by Seljuks and in subsequents periods by Ayyubid, Mamluks and lastly by Turkish rulers in Ottoman era. Although there are some other cemeteries in Damascus, especially most of tombs of Damascus's rulers are in this cemetery.

The Cemetery of Bab as-Sağir is still used actively and thus loses its authenticity and originality dy by day like two cemeteries we mentioned above. In our bulletin we wish to emphasise the importance of cemetery of Bab as-Sağir in terms of Turkish Islamic culture and make some determination about it.

By this bulletin We want to contribute to determination of importance of Cemetery of Bab as-Sağir in Turkish-Islamic culture history and also we wish to present the cemetery of Bab as-Sağir to benefit of Turkish researchers by support of visual material that received in accumulation of centuries.

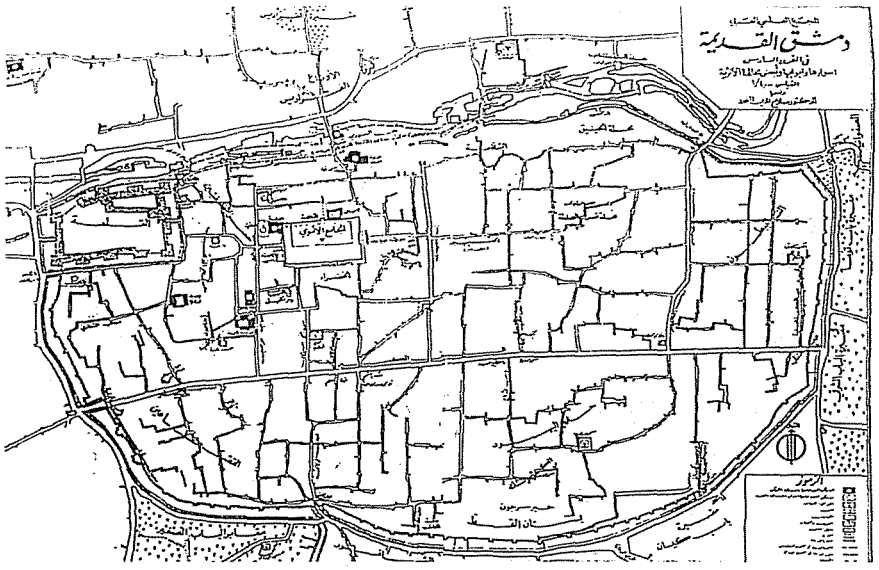
Key Words: Bâb al-Sağîr, Damascus, Umayyad, Ottomans.

1. Giriş

Mezarlıklar, Türk-İslâm tarihi açısından önemli bir yere sahiptirler. Biz bu mezarlıklarda muhtelif dönemlerin hem tarihi hem de sanatsal yapıları hakkında bir kısım bilgiler edinme imkanı bulurken, ayrıca o coğrafyada yetişmiş kişiler ve bir kısım kurumlar hakkında malumat sahibi olabilmekteyiz.

İslâm tarihi bakımından Mekke'deki Cennetü'l-Mualla, Medine'deki Bakî' Mezarlığı, Basra'daki Mirbed oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunların dışında Kudüs, Kûfe, Bağdat, Kâhire, Kayravân, Tunus (Okiç 1965: XIII, 65-70), Fas, Kurtuba, Gırnata'da meşhur İslâm mezarlıkları yer almaktadır. Bugünkü Suriye'nin başkenti Dımeşk'te de çok fazla sayıda tarihi ve sanatsal değeri havi mezarlık bulunmaktadır. Tabî olarak şehrin bütün mezarlıklarının incelenmesi müstakil bir çalışma konusu olabilecek durumdadır (Reyhâvî 1959: XXXIV-4, 646-662).

Biz bu tebliğimizde eski şehrin güneye bakan ve eski kapılarından birisi olan Bâbu's-Sâğîr'e nispetle anılan Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı üzerinde durmak istiyoruz. Bu mezarlığın özellikle Mekke'deki Cennetü'l-Muallâ (Ma'lâ) ve Medine'deki Cennetü'l-Bakî' mezarlıkları sonrasında İslâm kültürünü yansıtması bakımından oldukça önemli bir mezarlık olduğunu düşünmekteyiz.

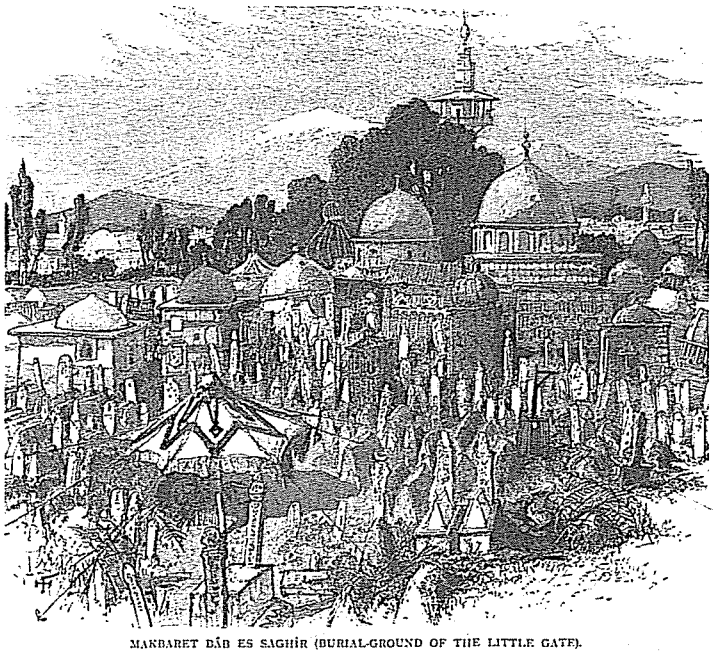

Harita 1: Eski Dımeşk (Şâm) VI. Yüzyılda Şâm Haritası (Ammâd'dan)

Zira Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı ilk İslâm fetihleriyle birlikte bağrında, burasının fethinde görev alan fatihleri olan sahabeleri, sahabe çocuklarını ve Dımeşk'te yaşamış olan ve şehre katkı sağlayan halife, komutan, vali ve yazar birçok meşhur şahsı ağırlamaktadır.

Dımeşk şehri, Emevîler ve Abbâsîler sonrasındaki dönemlerde başta Selçuklular olmak üzere Eyyûbî ve Memlükler ve nihayetinde Osmanlı idarelerinde Türk yöneticiler tarafından yönetilmiştir. Şehirde başka mezarlıklar mevcut ise de özellikle zikredilen hanedanların idarecilerinin bir kısmının

mezarlarının halen bu kabristanda bulunduğu belirtilmelidir. Bu durumu itibariyle de Türkler açısından önemli bir hale gelmektedir.

MAKBARET BÂB ES SAGHÎR (BURIAL-GROUND OF THE LITTLE GATE).

Resim 1: Bâbu's-Sağîr Mezarlığı (Facebook)

Şehirde Muhiddin-i Arabî,[1] Süleymaniye Camii ve Tekkesi[2] başta olmak üzere birçok caminin haziresinde müstakil mezarlıklar olduğu gibi meşhur sûfî Hâlid el-Bağdâdî'nin türbesinin yer aldığı Kasiyon tepesine doğru daha geniş alanlara yayılan kabristanlar da bulunmaktadır.

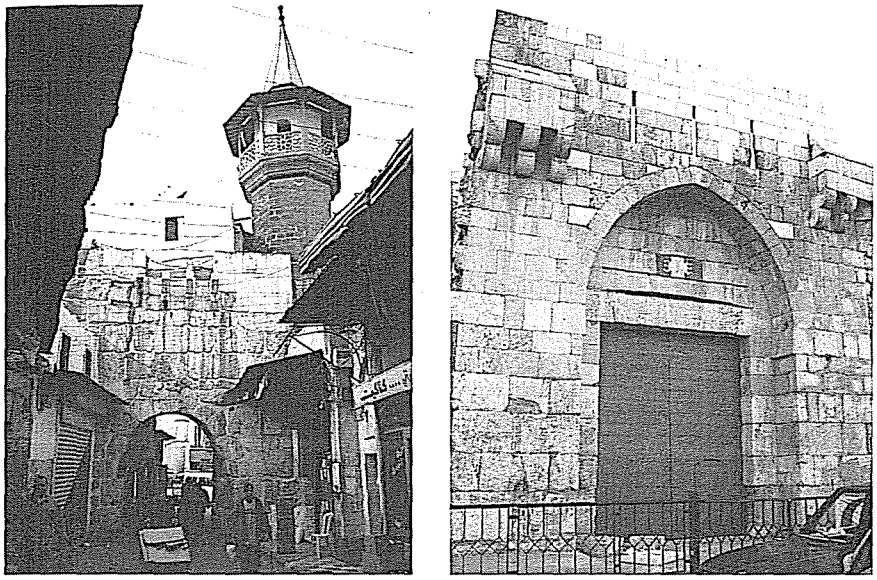
Biz bu tebliğimizde halen cenaze defnedilen ve yukarıda zikrettiğimiz iki önemli mezarlık gibi otantikliğini ve orjinalliğini her geçen gün kaybeden Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nın Türk-İslâm Tarihi açısından önemi üzerinde durarak, bazı tespitlerde bulunmak istiyoruz.

Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nın Türk-İslam kültür tarihi içerisinde yerinin belirlenmesinde bu tebliğimizle bir katkı sağlamayı ve yüzyılların birikimi ile günümüze ulaşan bu kabristanın, görsel malzeme eşliğinde Türk araştırmacıların istifadesine sunmayı hedeflemekteyiz.

1 Ziyaretimizde Muhiddin Arabî Camii haziresi kapalı idi. Kısa süreli açtırma imkanı olduğunda içerisinde oldukça önemli mezar taşlarının yer aldığı görülmüştür.

2 Sultan Vahdeddîn ve ailesinden bir kısım fertlerin mezarları halen Sülemâniye Camii'nin batı duvarında yer alan hazirede bulunmaktadır.

Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı, Dımeşk'in en eski kapılarından[3] birisi olan Bâbu's-Sâğîr'e nispetle (Küçük kapı anlamında) bu adla anılmaktadır. Aynı isimle anılan Bâbu's-Sâğîr mezarlığına açılan bu kapı muhtelif zamanlarda geçirdiği restorasyonlar ile -ki üzerinde es-Sultân el-Melikü'l-Muazzam İsâ el-Eyyûbî tarafından 623/1226 senesinde yenilendiği belirtilmektedir- günümüze kadar sağlam bir şekilde gelebilmiştir. Kapının şehirden çıkarken sağ tarafında elan Osmanlılar tarafından yaptırılmış olan şemsiyeli küçük bir minare bulunmaktadır. (Bkz. Resim 2)

Resim 2: Bâbu's-Sağîr Kapısı ve Minaresi (F. Erkoçoğlu Arşivi)
Resim 3: Bâb Toma.(F. Erkoçoğlu Arşivi)

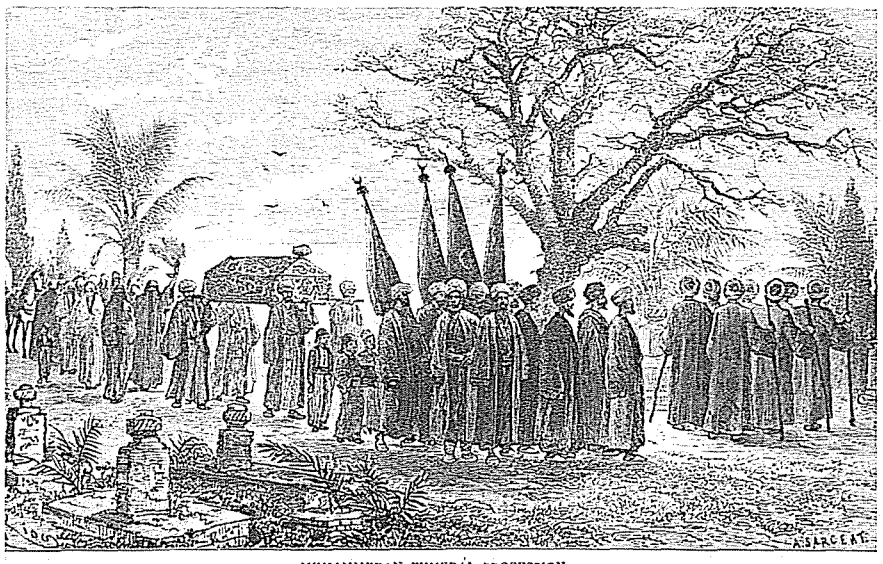
Roma'nın en önemli eyaletlerinden olan Suriye'nin Dımeşk şehri, II. yüzyılın başında Hadrianus devrinde eyalet merkezi olmuştu. Dımeşk, ilk İslam fetihlerinde 14 Receb/ Eylül 636 yılında, Hâlid b. Velid, Yezid b. Ebû Süfyân gibi meşhur komutanların orduları tarafından zapt edildi. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın abisi olan Yezîd birlikleriyle birlikte Bâbu's-Sâğîr isti-

3 Şehrin diğer kapıları; Bâbu'l-Ferâdîs, Bâbu'l-Caynak, Bâbu Keysân (Halen taşıt ve yaya trafiğine açık olmayan bu kapı (Melkite-Greek Catholic Patriarchate) Melkit-Yunan Katolik Kilisesi olarak kullanılmaktadır), Bâbu'ş-Şarkî (Şehrinin doğu girişinde bulunan bu kapı üzerinde Osmanlı döneminde Sultan V. Murad tarafından kare gövdeli bir minare yaptırılmıştır.), Bâbu'l-Câbiye (Meşhur Câbiye köyünün yönünü gösterdiği için bu adla anılmaktadır. Sinan Paşa Camii'nin bulunduğu yerde olması gereken bu kapı şu anda yerinde yoktur. Muhtemelen şehrin gelişimi esnasında yıkılmıştır), Bab Tuma (Bugün Hıristiyan mahallesini ve burada bulunan kapıyı ifade etmektedir), Bâbu's-Selâm (Dımeşk'in yeni kapılarından olup, Nureddin Zengi tarafından yaptırıldı), Bâbu'l-Ferec (Nureddin Zengi yaptırdı), Bâbu'n-Nasr (Hamidiye çarşısının yapımında yıkılan kapı) (Joudallah 2004: 176-178).

kametinden şehre girmiştir. Şehir bir yıl Müslümanların elinde kalmıştır. 15/636 yılında şehri boşaltmak zoruna kalan Müslümanlar, ancak 12 Receb 15/20 Ağustos 636'da bugün Suriye, Ürdün ve İsrail sınırını oluşturan, Yermuk'ta Romalıların kesin mağlubiyeti sonrasında şehri, yeniden İslâm hakimiyetine dahil etmişlerdi.

Şehrin valisi olarak Ümeyyeoğullarından (Emevî ailesinden) Ebû Süfyân'ın oğlu Yezîd görevlendirildi. Hz. Ömer döneminde 18/639 yılında vuku bulan Amvâs veba (taunu) salgınında, başta Yezid olmak üzere, meşhur komutan Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Muâz b. Cebel, Şurahbil b. Hasene gibi çok sayıda sahabi dahil olmak üzere 25.000 kişi yaşamını yitirdi (İbn Sa'd 1996: VII-VIII, 486; Fayda 1991: III, 100).

Dımeşk'taki ilk Müslüman mezarlığının fetih sırasında ashaptan bazılarının şehit düştüğü Bâb Tûmâ denilen doğu kapısı civarında teşekkül ettiği (Resim 3), Bâbu'l-Ferâdis Mezarlığı'nda Hz. Meryem ile havârilere, Bâbu's-Sâğîr'de de sahabilere ait bazı kabirlerin bulunduğu belirtilmektedir (İbn Asâkir 1996: II, 417-420; Bozkurt 2004: XXIX, 520). Bu da Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nın şehrin fethiyle birlikte kullanılmaya başlandığını ortaya koymaktadır.

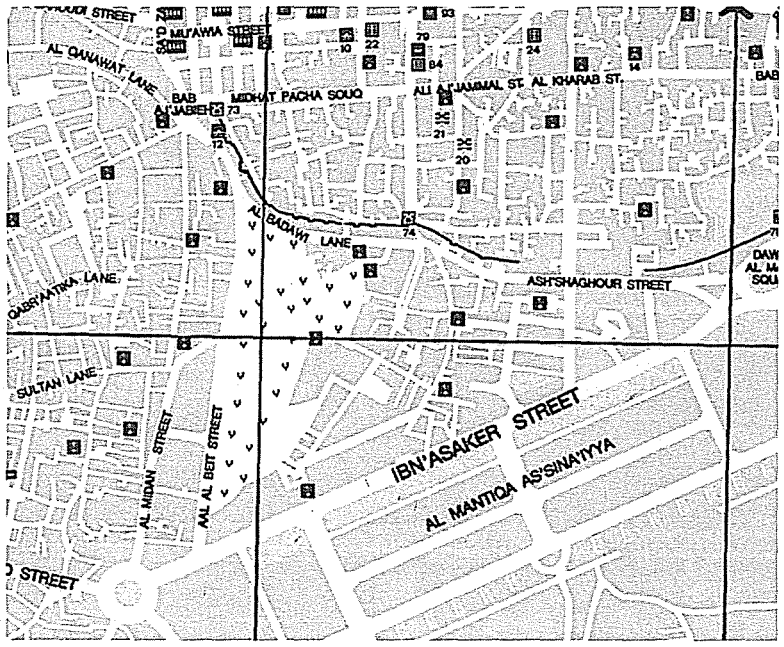

MUHAMMEDAN FUNERAL PROCESSION.

Resim 4: Dımeşk'te Cenaze Merasimi (Facebook)

Mezarlık, Bâbu's-Sâğîr kapısından başlayarak bugün el-Bedevî Caddesi boyunca güneye doğru geniş bir alanı kaplamaktadır. Eski kapılardan olan Bâbu'l-Câbiye istikametinden Sinâniye Çarşısından gelen Âl-i Beyt Cad-

desi ve yine paralelinde aynı adlı cadde boyunca güney noktada (bir üçgenin sivri ucu şeklinde olmak üzere) polis merkezinde nihayete ermektedir. Mezarlık el-Bedevî Caddesinden gelen el-Cerrâh isimli cadde ile eşit olmamak kaydıyla bölünmektedir. Mezarlığın Dımeşk surlarına bakan kısmı daha geniş olup, yukarıda belirttiğimiz üzere polis merkezine doğru bir daralma söz konusudur. Geçmişte mezarlık tam surların dibinden başlamış olsa da bugün, özellikle mezarlığın adını aldığı Bâbu's-Sâğîr istikametinde vuku bulan yapılaşma nedeniyle kuzeyden bir miktar daralma söz konusu olmuştur. Bunu ileride meşhur Türk filozof Farabî'nin[4] mezarını ele alırken daha geniş yer vereceğiz. Yapılaşmanın Farabî'nin mezarı istikametinde mezarlıktan arazi almak suretiyle genişlemekte olduğunu burada ifade edebiliriz.

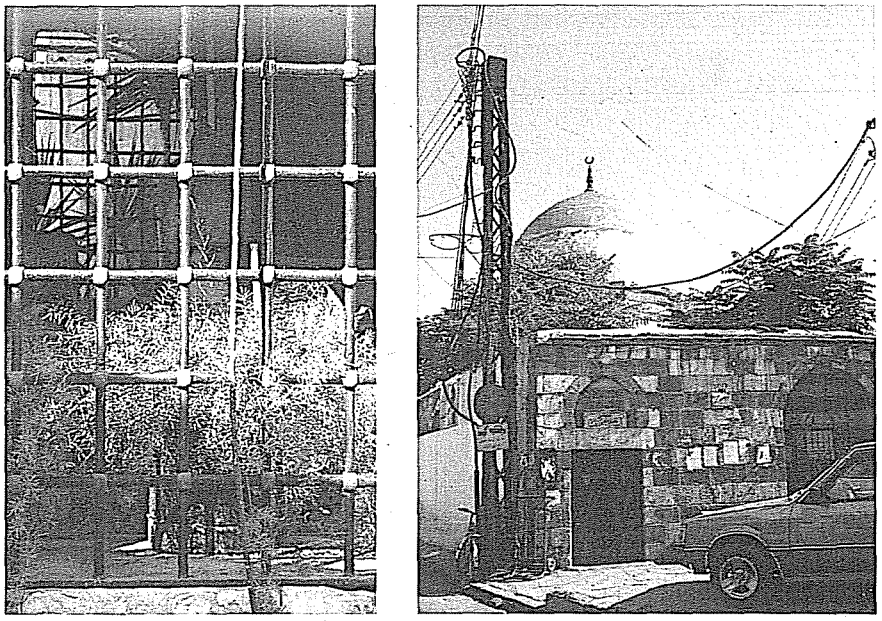
Harita 2: Bâbu's-Sağîr Mezarlığı (Beyaz alan) Genel Suriye Haritası (Şâm, Haleb)

Bâbu'l-Câbiye istikametinde gidilirken Âl-i Beyt Caddesi ve o aradan Bâb Sâğîr'e doğru giden dar yol arasında Lala Mustafa Paşa sülalesinden Merdem Bek adına yaptırılmış türbesi, sebili ve aile mezarlığı etrafı çevrili olarak sizi karşılamaktadır.[5] Türbenin kuzey cephesinde anıtsal bir sebil nişi

4 Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nın ilk kısmında yer alan Fârâbî'nin mezarı, mezarlık girişindeki levhada Arap filozofu olarak belirtilmiştir.

5 Lala Mustafa Paşa'nın soyundan olan Halil Merdem Bek (Halil b. Ahmed Muhtar b. Osman Merdem Bek) (1895-1959)'in türbesi Bâbu's-Sağîr mezarlığının hemen girişinde yer almaktadır. Tel

ve hazire giriş kapısı yer almaktadır. Kapısı kapalı olan ve etrafı da duvar üzerine ince tel örgü ile çevrilmiş durumda bulunan hazirede çok sayıda sarıklı ve çevresinde muhtelif mezar taşları yer almaktadır. Türbe sekizgen planda klasik Osmanlı türbeleri tarzında tasarlanmıştır (Uluçam 2010: XXXVIII, 323). Cemil Merdem Bek'in oğlu Züheyr Merdem Bek ve torunu Cemil Merdem Bek'in mezarı aynı mezar taşında yazılıdır. Bunların dışında diğer mezar taşlarının da el-Hâc Me'mûn b. Muhammed Rıza Merdem Bek, Mehmed Hikmet Paşa Merdem Bek, Zekiye Hanım bint Esad Bek Merdem Bek, Murâd Bek b. Es'ad Bek Merdem Bek, Mu'az Merdem Bek ve diğerlerinin isimleri yazılıdır (Resim 5-9).

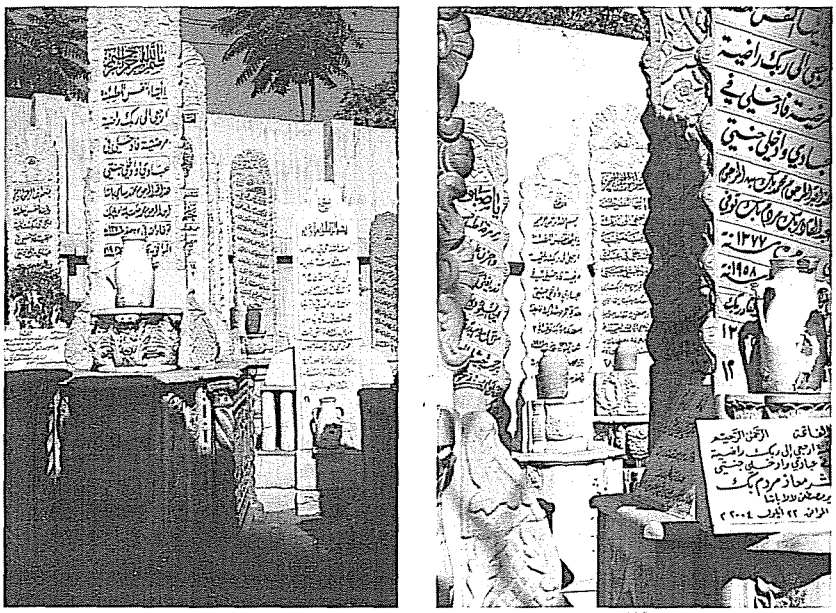

Resim 5-6: Medfen (Kabristan) Âl-i Merdem Bek (F. Erkoçoğlu Arşivi)

örgüyle sıkı bir şekilde kapatıldığı için bu mezarı fotoğraflamak mümkün olmadı. Fakat içerideki mezar taşları rahatlıkla okunabiliyordu. 1959 yılında Şâm'da vefat eden Halil Merdem Bek, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan Suriye'de kurulan yeni yönetimin ilk işlerinden birisi olan Arapça'yı resmî dil haline getirmek için kurduğu Dîvânu'r-resâil-i amme isimli müessesede Türkçe bilmesinden dolayı görev aldı. 1932'de bir grup arkadaşıyla birlikte Mecelletü's-Sekâfe dergisini yayımladı. 1941 yılında ise el-Mecmeu'l-İlmîyyü'l-Arabî'nin genel sekreteri oldu. 1949'da Milli Eğitim ve Sağlık Bakanı, el-Mecmeu'l-İlmiyiyü'l-Irakî'nin muhabir üyesi oldu. Muhammed Kürd Ali'nin ölümü üzerine el-Mecmeu'l-İlmîyyü'l-Arabî'nin başkanlığına seçildi. Halil Merdem Bek'in basılmış çok sayıda eseri vardır. Geniş bilgi için bkz. (el-Ferfûr 1997: XV, 320, 321).

Resim 7: Medfen Âl-i Merdem Bek (F. Erkoçoğlu Arşivi)

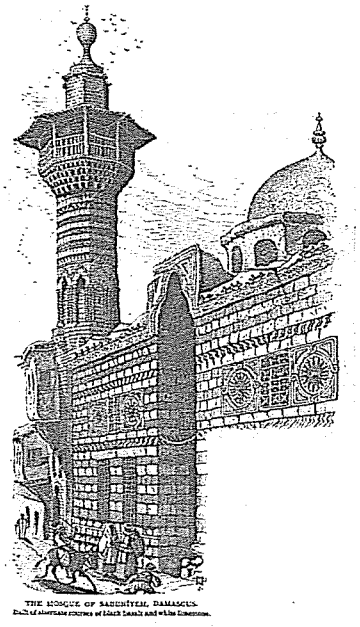

Resim 8-9: Medfen Âl-i Merdem Bek (F. Erkoçoğlu Arşivi)

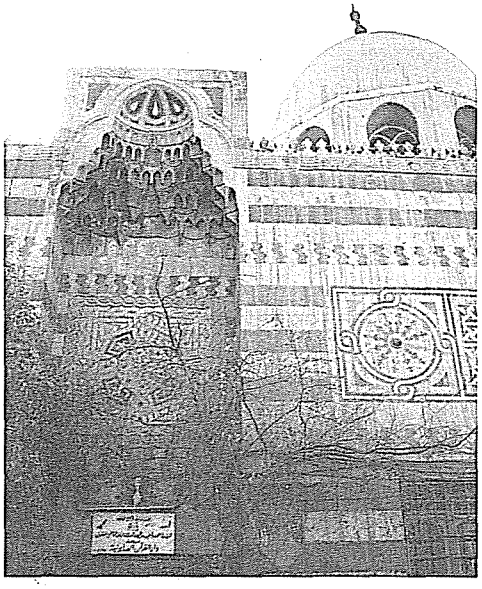
Âl-i Beyt Caddesi boyunca sağda es-Sâbûniyye Medresesi (Resim 10-11)[6] istikametinde ve daha ileriye doğru çok sayıda mezar yapımcılarının

6 Klasik Memlüklü medrese şemasında planlanan ve Şehabeddin Ahmed es-Sâbûnî tarafından 863/1458-1459 tarihinde yaptırılan bu yapıya küçük bir mescid ve minare de eklenmiştir. Halen mescid ve Dâru'l-Kurân olarak kullanılmaktadır.

dükkanları görülmektedir. Bu dükkanların hemen karşısında da Bâbu's-Sağîr Mezarlığının dış duvarı uzanmaktadır.

Resim 10: (Facebook)

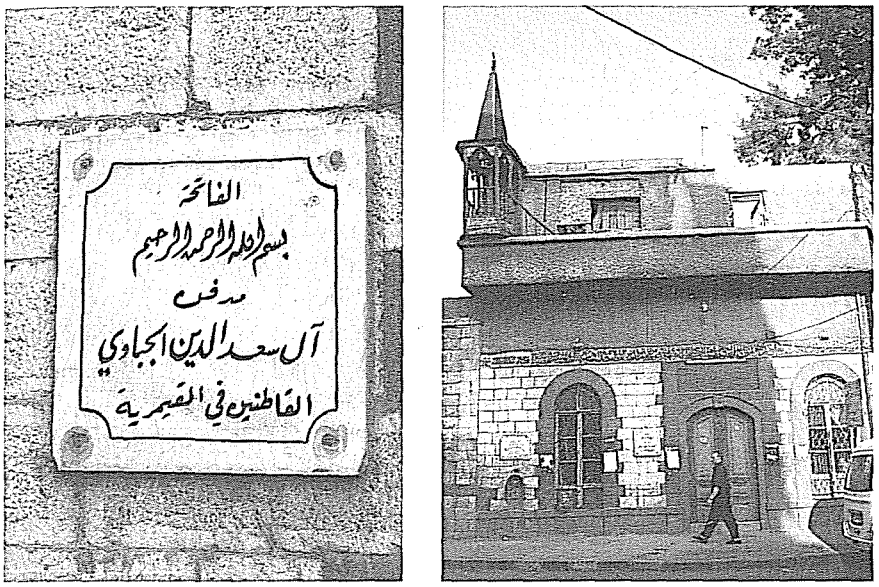

Resim 11: Sâbûniyye Medresesi (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Mezarlığın ana caddeye bakan kısımlarında çoğunlukla olmak üzere iç kısımlarında yer yer türbe ve türbevâri (sadece mezarların üstlerinin örtülü olduğu) yapılar bulunmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz mezarlığın girişinde yer alan Merdem Bek aile mezarlığı türbe ve sebilden oluşuyordu. Yine yol boyunca uzanan tekke ve mescidle birlikte ele alınan Sadeddin el-Cibâvî[7] Aile Türbesi vardır. Abdüsselam Uluçam, Şâm'daki Osmanlı türbelerinin Selçuklu, Eyyûbî ve Memlük dönemlerinde ortak bir uslupla yapılan türbelerden farklı bir mimari görünüşe sahip olduğunu, tekke ve mescidle birlikte ele alınan Şeyh Sadeddin el-Cibâvî Türbesi (1908) ve Şeyh Hasan el-Cibâvî Türbesi (XX. yüzyıl)[8] ve Sa'diyye tarikatı şeyhlerine ait makam türbelerinin, başlı başına birer mimari kompozisyon oluşturmaktan çok bitişiğindeki yapının özelliğine göre şekillendiğini belirtmektedir (Resim 12-15).(Uluçam 2010: XXXVIII, 323).

7 Sa'diyye tarikatının kurucusu Ebû'l-Futûh Sa'düddîn Muhammed b. Yûnus b. Abdillâh eş-Şeybî (eş-Şeybânî) el-Cebâvî (ö. 575/1180)'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. (Yücer 2008: XXXV, 387, 388).

8 Zâviyetü's-Sa'diyye, eş-Şeyh Hasan b. Muhammed b. Sadeddîn el-Cebâvî el-Müteveffâ (914/1508).

Resim 12-13: Medfen Âl-i Sa'deddîn el-Cibâvî (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 14: Medfen Âl-i Sa'deddîn el-Cibâvî Kitâbesi (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Hasan el-Cibâvî türbesi bizim konumuz olan Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nın sınırlarının bir miktar dışında yer almaktadır. Sadeddin el-Cibâvî Aile Türbesi'nin girişinde Abdülhamid döneminde (1326/1908) yapıldığını gösterir ta'lik kitabesi, dört tarafından ay yıldızlı ortasında Abdülhamid tuğralı halde kendisini göstermektedir. Kitabenin hemen üstünde yer alan besmele ile başlayan kuşak yazısı rika'a hatlı olup, sonunda daha küçük bir kuşak halinde kelime-i şehâdet yer almaktadır. Yapı ikinci katı daha basık

olmak kaydıyla iki kattan oluşmaktadır. Çatı katının üst örtüsünün zaman içinde tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Üst sağ uçta ahşap küçük bir minare yılların tahribine karşın halen varlığını korumaktadır. Burası özellikle cuma günlerinde tarikatın müntesiblerince halen ziyaret edilmektedir. Türbenin içerisinde birkaç mezar yer almaktadır.

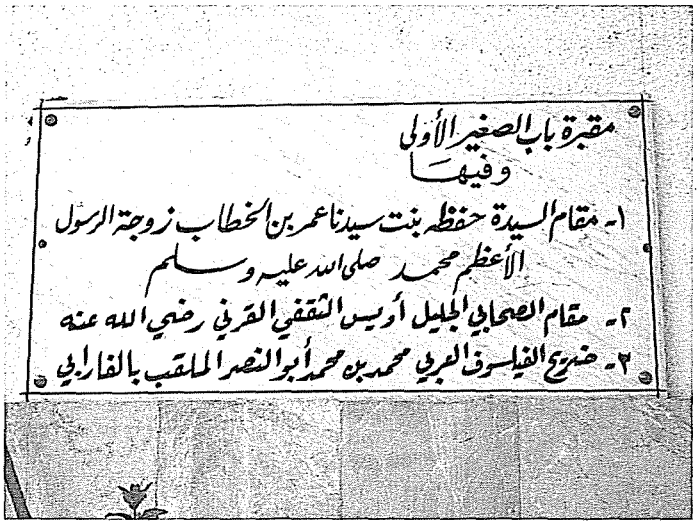
Yukarıda Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nın ikiye bölündüğünü söylemiştik. İlk kısma girişte hemen sağda meşhur alim İbn Kayyim el-Cevziyye'nin[9] mezarı yer almaktadır. Burada bulunan levhada Hz. Peygamber'in eşi, Hz. Ömer'in kızı Hafsa ile sahabi Üveys es-Sekafî el-Karanî'nin makamları ve Arap filozofu (Muhammed b. Muhammed Ebû'n-Nasr Fârâbî lakablı) Fârâbî'nin[10] kabrinin olduğu işaret edilmektedir. Hafsa'nın makamında 1345(1926-1627) tarihli ta'likli hatla Arapça bir kitabe yer almaktadır (Resim 15-17).

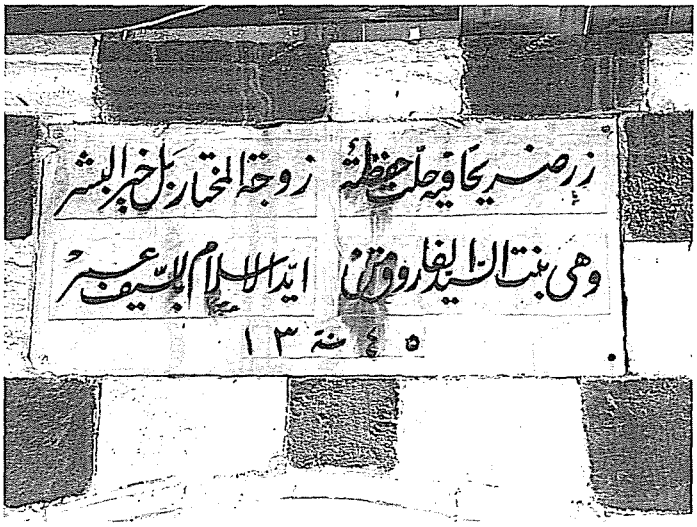
Resim 15: İbn Kayyim el-Cevziyye'nin Mezarı (F. Erkoçoğlu Arşivi)

9 Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımeşkî el-Hanbelî 751/1350 yılında Dımeşk'te vefat etti. Birçok alanda eser veren İbn Kayyim el-Cevziyye hakkında geniş bilgi için bkz. (Apaydın 1999: XX, 109-123; Yavuz 1999: XX, 123-127).

10 Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî, (ö. 339/950). Türkistan'ın (bugün Kazakistan sınırlarında dahilinde yer alan) Fârâb şehrinde dünyaya geldi. (Takriben 258/871-872 yılında doğduğu sanılmaktadır.) Sâmâniler Devleti'nin yönetiminde bulunan ve döneminin önemli bir eğitim ve kültür merkezi olan Fârâb şehrinde tahsilini tamamlamıştır. Buhara, Semerkant, Merv ve Belh gibi ilim ve kültür merkezlerine seyahatta bulunmuş müteakiben de Bağdat'a gitmiştir. Burada yirmi yıl kadar kaldıktan sonra ilk önce kısa süreli olarak Mısır'a oradan da Dımeşk'e gitmiş ve 339/950 yılında burada vefat etmiştir. Fârâbî muhtelif ilim dallarıyla uğraşmış meşhur bir İslâm alimimizdir. Özellikle dil (sarf ve nahiv), mantık, matematik, fizik ve metafizik, medenî ilimler (Ahlak, siyaset, fıkıh, kelam) ve musiki üzerinde muhtelif eserler telif etmiştir. Bunlardan bir kısmını burada zikretmek istiyoruz; Eflatun'un ütopik devlet düzenine benzer bir düşünceyi ele aldığı eseri el-Medînetü'l-Fâzıla; ilimlerin tasnifine dair eseri İhsâu'l-'Ulûm, musikiye dair eseri ise el-Mûsika'l-Kebîr'dir (İbn Hallikân 1998: IV, 387-390; Kaya, Jebrinî 1995: XII, 145-163).

Resim 16: Hz. Peygamber'in eşi, Hz. Ömer'in kızı Hafsa, sahabi Üveys es-Sekafî el-Karanî'nin makamları, Fârâbî'nin kabirlerini işaret eden kitâbe (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 17: Hz. Hafsa'nın makamındaki Arapça kitabe (F. Erkoçoğlu Arşivi)

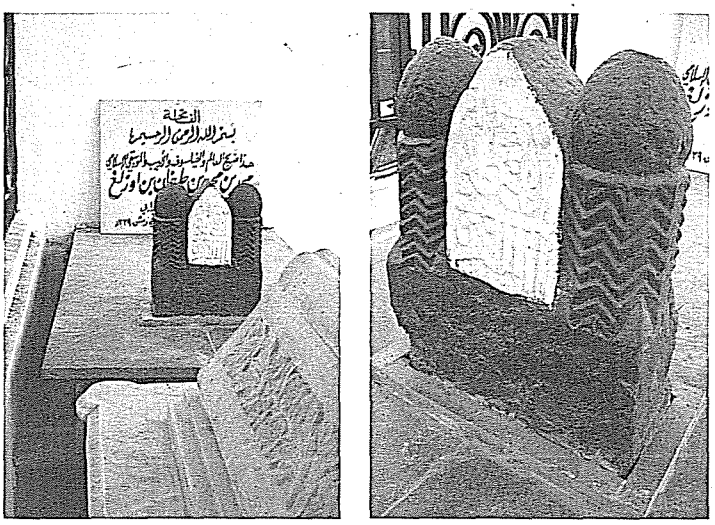
Bâbu's-Sâğîr mezarlığının bu ilk bölümünün daha dar, cadde girişinden itibaren duvar vazifesi gören kapalı türbelerin olduğunu söylemiştik. Fârâbî'nin mezarının hemen arkasından küçük evler, mezarlığın sınırlarını oluşturmaktadır. Burada üzeri kapalı kenarları açık, fakat parmaklıkla çevrili birkaç mezarın bir arada yer aldığı aile mezarlığı şeklinde mezarlıklar bulunmaktadır. Meşhur filozofumuz Fârâbî'nin mezarı ise aynı şekilde üstü

kapalı, parmaklıkla çevrili birkaç mezarın olduğu mekanda evlerin duvarına yanaşmış vaziyette yer alıyordu (Resim 19-21).

Fârâbî'nin basit ve sade mezar taşında -ki yakın zmanda yapıldığı anlaşılmaktadır- "Hâzâ'd-darîhu'l-'âlim ve'l-feylesûf ve'l-edîb ve'l-mûsîkî'l-İslâmî Muhammed b. Muhammed b. Tarhân b. Uzluğ el-Meşhûr bi Ebî'n-Nasr el-Fârâbî (h. 339/950-51)" yazılıdır.

Resim 18: Fârâbî'nin Mezarı (F. Erkoçoğlu Arşivi)

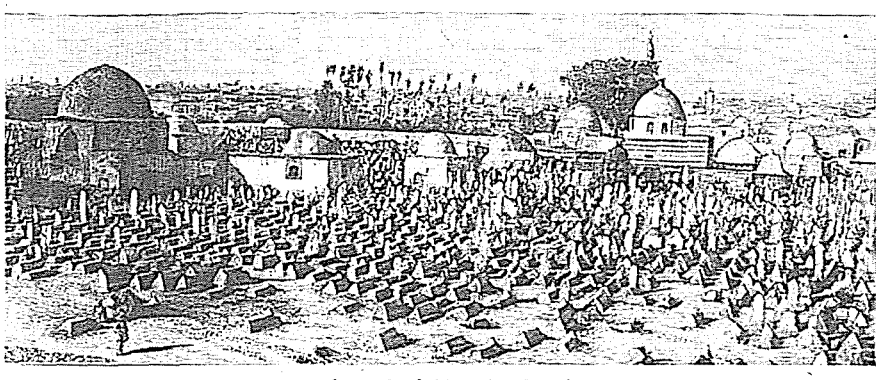
Resim 19-20: Fârâbî'nin mezarından görüntüler (F. Erkoçoğlu Arşivi)

İbn Hallikân, Fârâbî'nin Dımeşk'te vefat ettiğini zikretmektedir. Zira burada bulunan her ne kadar mezar taşı yeni olsa da (ki tespitlerimize göre buradaki mermer mezar taşları yoğun güneşten dolayı eğrilmekte, uzun süre varlığını koruyamamakta ve kırılmaktadır. Özellikle yakın zamanda yapılan mermerler ince olduklarından bu durum daha belirgin olarak kendisini göstermektedir) metinlerde de Dımeşk'te öldüğü kesin olarak belirtildiğinden Bâbu's-Sâğîr mezarlığının da meşhurların gömüldüğü ve Fârâbî'nin öldüğü tarihlerde şehrin en önemli mezarlığı olması hasebiyle buradaki mezarın ona nispet edilmesi mümkündür (İbn Hallikân 1998: IV, 387-390; Kaya, Jebrini 1995: XII, 146).

Tabî meşhur filozofun garipler mezarlığında sıradan bir mezar gibi görünen kabrinin, birilerinin himmetiyle parmaklıklar arasında muhafaza edilmek suretiyle günümüze kadar gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. 2006 yılında İslâm Felsefecilerinin bir toplantısında meşhur filozofumuzun kabrinin içler acısı durumunu görsel malzeme eşliğinde sunmuş ve ülkemizin bu mezarı, filozofumuzun şanına yaraşır şekilde restore etmesi teklifinde bulunmuş ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Hayrani Altıntaş hocamızın tavassutu ile de bir bakanlığımızdan bu konuyla ilgili yardımını talep etmiştik, fakat herhangi bir sonuca ulaşamamıştık. Müteakip yıllarda Kazakistan devletinin meşhur filozofumuzun mezarını restore ettirdiği haberlerini almıştık. Şu anda mezarının durumunun ne olduğu hakkında bir malumatımız bulunmamaktadır.

Resim 21: Bâbu's-Sağîr Mezarlığı Genel Görünüm (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 22: Bâbu's-Sağîr Mezarlığı Genel Görünüm

Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nın ikinci bölümüne yoldan birkaç merdiven çıkmak suretiyle girilmektedir. Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı içerisinde binaların özellikle Osmanlı döneminde yapıldığı anlaşılan bir kısım türbeler bulunmaktadır. Yine son zamanlarda parmaklıkla çevrilerek, üstlerinin örtüldüğü bir kısım mezarların da yer aldığı görülmektedir. Bizi burada ilgilendiren kısımlar ise tarihi hususiyetleri olanlardır.

2. Sahabe ve Tabîin Türbe ve Makamları

2.1. Bilâl Habeşî'nin Türbesi

Burada Bilâl Habeşî, Hz. Peygamber'in eşlerine nispet edilen kabirler, Seyyide Fâtıma Suğra (Küçük Fâtıma), Seyyide Esmâ, Fâris b. Hâlid gibi Ehl-i Beyt ve sahabeden bir kısım zâtlar için birçoğunun kubbelerinin yeşille boyalı olduğu (bu boyanın sonradan yapıldığı aşikardır) türbeler inşa edilmiştir.

Mezarlığın ikinci kısmının girişinden sağlı sollu mezar taşlarının çevirdiği dar patikadan Hz. Peygamber'in müezzini Bilâl Habeşî'nin[11] türbesi-

11 Hz. Peygamber'in ilk müezzini, Bilâl b. Rabah aslen Habeşistanlı idi. Hicretten kırk yıl kadar önce dünyaya geldi. Mekkeli Ümeyye b. Halef'in kölesi idi. Bilâl Müslüman olduktan sonra Ümeyye b. Halef göğüsüne büyük bir taş koymak suretile kendisine çok işkence etmekteydi. Hz. Ebû Bekir, Bilâl'i satın aldı ve azad etti. Sesinin güzelliğinden dolayı müezzinlik vazifesi kendisine tevdi edildi. Bedir, Uhud ve Hendek gibi savaşlara iştirak eden Bilâl Mekke'nin fethinde de bulundu ve Hz. Peygamber ile Kâbe'nin içine girdi ve paygamberin emri doğrultusunda Kâbe'nin damına çıkarak fetih ezanını okudu. Hz. Peygamber döneminde beytülmalden sorumlu idi. Resulullah'ın vefatı sonrasında ezan okumadığı rivayet edilen Bilâl, Halife Hz. Ömer devrinde Suriye'nin fethine iştirak etmiş ve daha sonra buraya yerleşmiştir. Bilâl-i Habeşî altmış yaşlarında h. 20/m. 641 yılında Dımeşk'te vefat etmiştir. Bâbu's-Sağîr mezarlığına defnedilmiştir (İbn Asâkir 1996: X, 429-480; Fayda 1992: VI, 152, 153). Bu arada Bilâl-i Habeşî'nin Halep'te vefat ettiği Kırklar Kapısı'na defnedildiği, Dımeşk Gûta'sında vefat edip Bâb Keysân ya da Bâbu's-Sâğîr'e cenazesinin nakledildiğini dair muhtelif rivayetlerin de bulunduğunu burada belirtelim. İbn Asâkir'de başka bir rivayette ise doğrusunun Bâbu's-Sâğîr mezarlığı olduğu ifade edilmektedir. Bkz. (1996: X, 479, 480; II, 420. Zira Bâb Keysân zaten Bâbu's-Sâğîr'e yakın olan bir kapıdır.

ne gidilmektedir. Türbesinin girişinde muhtelif zamanlarda yerleştirilmiş Türkçe ve Arapça yazılar yer almaktadır (2004-2005 yılları için bu ifadeleri kullanıyorum, zira müteakiben değiştirilmiş olabilir). Zilka'de 1248/ Mart 1833 tarihli eski kitabede; "Hâzâ makâmun seyyidina Bilâl el-Habeşî (r.anh) müezzinu seyyidina Resûlullâh (sav)" denilmektedir. Yeni yazılan kitabelerde Bilâl Habeşî hakkında bir miktar daha fazla malumat verilmekte ve onun Hz. Peygamber döneminde beytülmal sorumlusu olduğu ifade edilmektedir. Arapça ve Türkçe (latin harfleriyle) yeni kitabede ise Endonezya'nın Şâm Büyükelçiliği üçüncü katibi Samadyunu tarafından H. 1387/1967 yılında vefat eden kızı Damayantir ruhuna yeniletildiği belirtilmektedir. Bu kitabenin diğer kısmında ise yine Arapça (ta'lik hatla) ve Türkçe (latin harfleriyle) olmak üzere Hz. Peygamber'in amcasının oğlu Cafer et-Tayyâr'ın oğlu Abdullah[12] hazretlerinin makâmı olduğu yazılıdır (Resim 23-25).

Türbe oldukça küçük bir yapıdır. Zamanla etrafındaki zemin yükseldiği için olsa gerek birkaç merdivenle aşağıya doğru inilmektedir. Girişte hemen solda kalan Bilâl-ı Habeşî'nin mezarı (sandukası), Dımeşk'teki birçok türbede olduğu gibi Osmanlılar döneminden kaldığı anlaşılmaktadır. Sanduka yeşil bir örtü ile örtülüdür. Büyük bir sarık sandukanın üzerinde durmaktadır. Kûfî hatla yazılı bir kitabe sandukanın içerisine yerleştirilmiş haldedir.

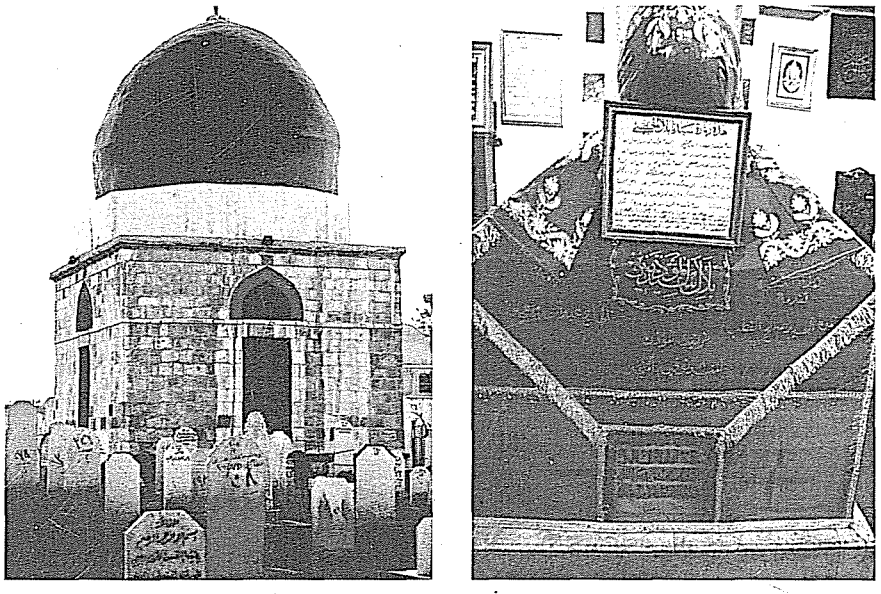
Dar bir alana sahip olan türbenin içerisinde birkaç mezar taşı daha yer almaktadır. Bu mezar taşlarının birkaçı Türkçe diğerleri ise Arapça kitabeleri vardır. Mezarlardan bazıları Osmanlı vali ve eşlerine aittir.

"Haza kabru'l-merhûm el-vezîr el-hatîr Mehmed Nazîf Paşa, vali-i vilâyet-i Suriyye 1307 (1889-1890)" yazılı bir kabir vardır (Resim 28).

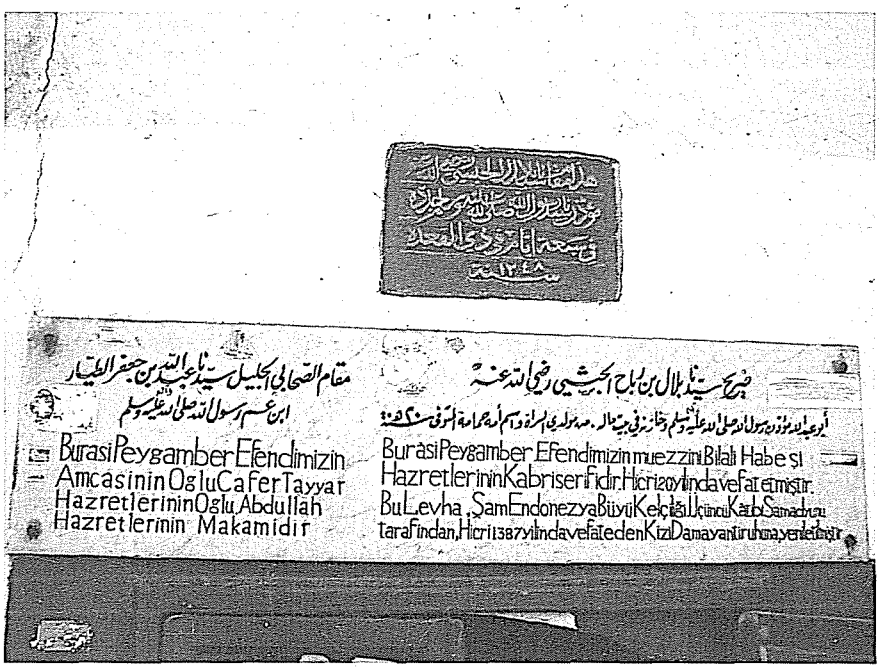
Diğer mezar taşında ise "Hûve'l-bâkî, Suriye valisi devletlü Nâzım Paşa Hazretlerinin haremleri Sabîha .... hanımın ruhuna sene vefatı 10 şa'bânu'l-muazzam 1319 (23 Kasım 1901)" yazılıdır (Resim 27).

8 Zilka'de 1233 tarihli (10 Eylül 1818) Arapça yazılı mezar taşlarından birisi Seyyid Ali el-Hâc Kâsım el-Behlivân'a aittir.

12 Ebû Ca'fer, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib, Hz. Ali'nin yeğeni ve Habeşistan'da doğan ilk sahabî, babası Mute savaşı komutanlarından olup, burada şehit düşen Ca'fer-i Tayyâr'dır. Siyasi alanda pek önemli bir rol oynamadı. İki oğlu Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'le birlikte şehit oldu. Abdullah b. Ca'fer'in musikişinâs birisi olduğu, satın aldığı cariyeleri musiki alanında eğittiği ve himaye ettiği bilinmektedir. O'nun Emevî halifesi Abdülmelik ile musiki üzerine konuşmaları kaynaklarımızda aktarılmaktadır. Bkz. (İbn Abdürabbih 1990: VI, 57, 58; Fığlalı 1988: I, 89). Ayrıca bkz. Farmer 1929: 61; Kılıç 1989: XXXI, 438).

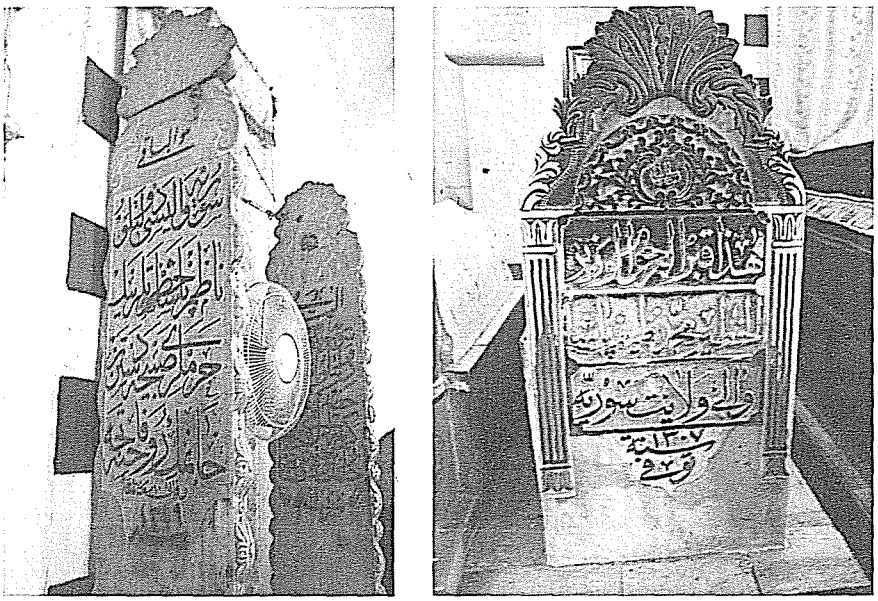
Resim 23-24: Bilâl Habeşî'nin Türbesi ve Türbenin İçindeki Sandukası (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 25: Bilâl Habeşî Türbesi Kitabeleri (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 26: Bilâl Habeşî'nin Sandukası (F. Erkoçoğlu Arşivi)

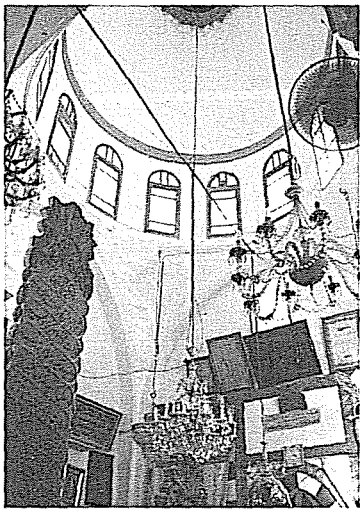

Resim 27-28: Bilâl Habeşî Türbesi İçerisinde Yer Alan Mezarların Şahideleri (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 29: Bilâl Habeşî Türbesi, İçeriden Görünüm (F. Erkoçoğlu Arşivi)

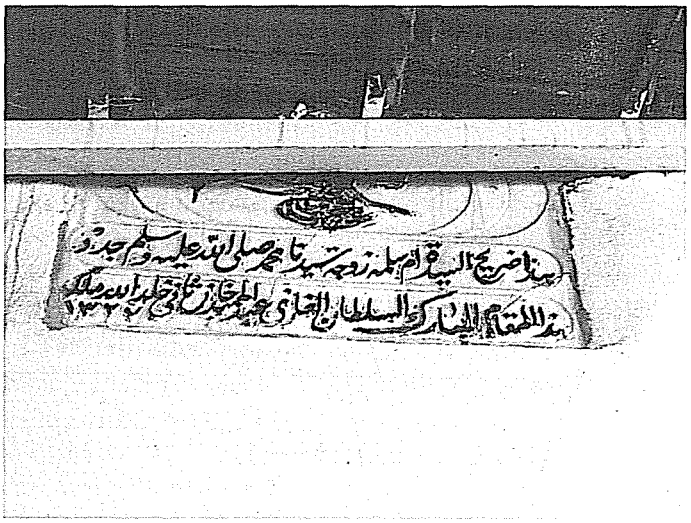

Resim 30-31: Bilâl Habeşî Türbesi, İç Mekan, (F. Erkoçoğlu Arşivi)

2. 2. Hz. Peygamber'in Hanımlarından Ümmü Seleme'ye Nispet Edilen Türbe

Bâbu's-Sağîr mezarlığında bulunan bu mezarda, karşılıklı iki hilal ve ortasında Osmânlı tuğralı bir mermer kitabede, celî talik hat ile Arapça kabrin Hz. Peygamber'in hanımlarından olan Ümmü Seleme'ye ait oldu-

ğu yazmaktadır. Kitabede kabrin 1327/1909 yılında Sultan II. Abdülhamid Han tarafından yenilendiği belirtilmektedir (Resim 32).

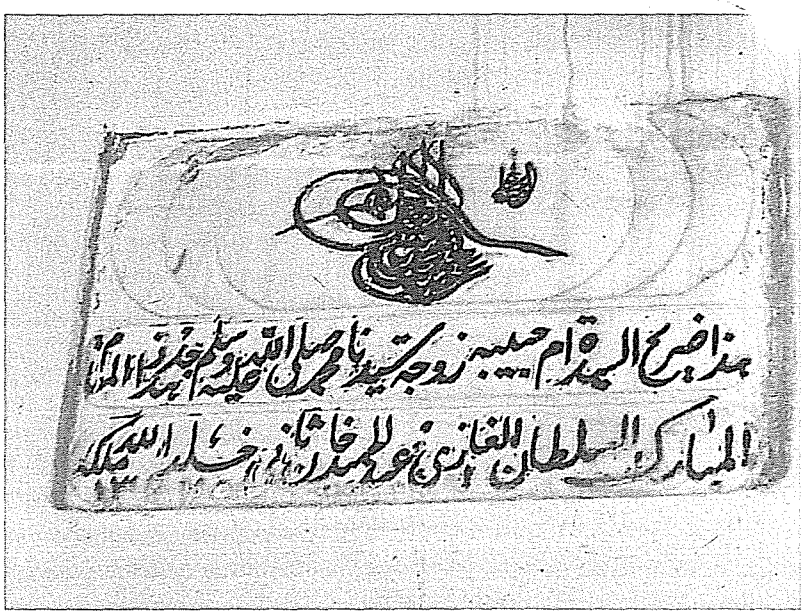
Resim 32: Ümmü Seleme'ye ait olduğu kabül edilen kitâbe (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Peygamberimizin hanımlarından olan Ümmü Seleme'nin asıl adı Hind bint Ebû Umeyye b. el-Muğîre'dir. Kendisi Mahzûm kabilesine mensuptur. İbn Sa'd vefat tarihini 59/678-679 yılı olarak vermektedir. Ümmü Seleme'nin, Medîne'de vefat ettiği ve cenaze namazını da meşhur sahabi Ebû Hureyre'nin kıldırdığı bilinmektedir. Ümmü Seleme, Medine'deki meşhur Bakî' mezarlığına defnedilmiştir (İbn Sa'd 1996: VII-VIII, 292) Zehebî, Ümmü Seleme Esmâ bint Yezîd el-Ensârî isimli birinin mezarının Babu's-Sağir mezarlığında olduğunu zikretmektedir. Yine aynı eserde ilgili maddede bu hanımın hayat hikayesinde onun Dımeşk'te yaşadığı ve burada vefat ettiği ve Babu's- Sağir mezarlığına defnedildiği yazılıdır (Zehebî 2004: I, 1090). Muhtemelen bu kabir müteakip zamanlarda karışmış ve yanlışlıkla Peygamberimizin hanımlarından olan Ümmü Seleme'ye nispet edilmiş ve zamanla da bu ve şimdi zikredeceğimiz diğer kabirler şehrin önemine ve sahiplenmesine vurgu maksatlı kullanılmış ve de ön plana çıkarılmış olmalıdır.[13]

13 Tarihî mahiyetleri itibariyle bazı ülke ve şehirlerin Kur'ân ve hadislerde anılması, sahabe ve tabiin sözlerinde zikredilmesi, bazı peygamberlerin veya sahabilerin buralarda yaşaması ayrıca bazı önemli şahsiyetlerin bu yerlerde yetişmiş olması bu şehirlerin faziletine dair kitapların yazılmasına neden olmuştur. Mekke, Medine, Kudüs başta olmak üzere İslâm tarihinde önemli birçok şehrin faziletine dair eserler bulunmaktadır (Kandemir 1995: XII, 529-531). Dımeşk'in tarihi ve kültürünü ele alan İbn Asâkir'in kitabı Tarihu Dımeşk'te "Zikru Fazli Mekâbiri Ehl-i Dımeşk (Dımeşk Ehlinin Kabristanlarının Faziletine Dair)" müstakil bir başlık yer almaktadır. Bkz. (1996: II, 410).

2. 3. Hz. Peygamber'in Hanımlarından Ümmü Habîbe'ye nispet edilen kabir

Asıl ismi Remle binti Ebû Süfyân b. Sahr b. Harb b. Ümeyye'dir (İbn Asâkir 1996: LXIX, 130). Mekke'nin ileri gelen ailelerinden Emevî ailesine mensuptur. Mekke'de önemli bir konumu olan Ebû Süfyân, Hz. Peygamber'e tavır alan ve ordular hazırlayıp savaş açan bir kimse idi. Müteakiben Müslüman oldu ve İslâm ordusu içerisinde bazı görevlerde bulundu. Remle'nin kardeşi Yezîd b. Ebû Süfyân da Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinde Suriye fetihlerinde önemli roller oynamış ve ölümüne kadar buranın valisi olarak görev yapmıştı. Yezid ölünce yerine Emevî ailesinden Mu'aviye b. Ebû Süfyân geçmiştir. Mu'aviye Hz. Ali ile hilâfet kavgasına girişmiş ve Hz. Ali'nin şehid edilmesi sonrasında halife olmuştur. Ümmü Habibe'nin Şâm'da kardeşini ziyaret ettiğine dair kaynaklarda rivayetler bulunmaktadır (İbn Asâkir 1996: II, 420; LXIX, 131).[14] Fakat mezarının burada olması söz konusu değildir. Kaynaklarda mezarının Medine'de olduğu zikredilmektedir. Kuvvetle muhtemel burası kendisine ait makam olmalıdır (Resim 33).

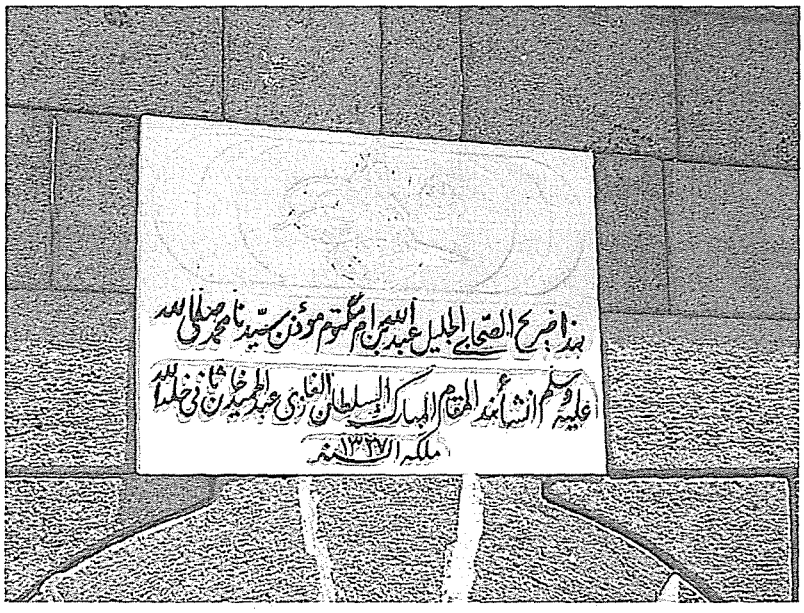
Resim 33: Ümmü Habîbe'ye ait olduğu kabül edilen kitâbe (F. Erkoçoğlu Arşivi)

14 İbn 'Asâkir, Ümmü Habîbe'nin Dımeşk'te öldüğüne dair bir rivayet bulunduğunu, fakat doğrusunun Medine'de ölmüş olduğunu belirtmektedir (1996: II, 420; LXIX, 131).

2. 4. Abdullah b. Ümmü Mektûm'un Kabri

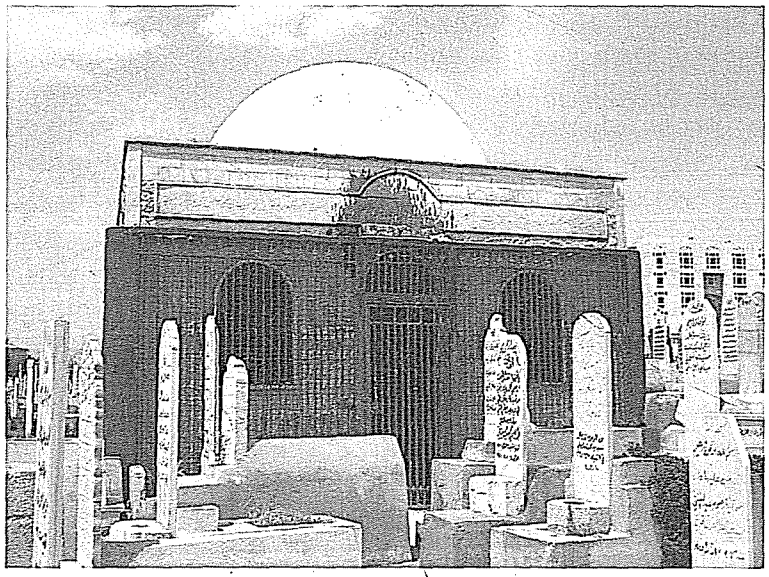
Bâbu's-Sâğîr mezarlığında karşılıklı iki hilal ve ortasında tuğralı ve celî ta'lik hat ile Abdullah b. Ümmü Mektûm'a nispet edilen Sultân II. Abdülhamid Han tarafından yaptırılan bir kitabe yer almaktadır (Resim 34). Hz. Peygamber'in Mekke'li ileri gelen bazı müşriklere tebliğ vazifesini icra ederken yanına gelerek, İslâm dini hakkında kendisine bilgi vermesini isteyen bu şahıstan, o ortamdan dolayı rahatsızlık duyan Hz. Muhammed (sav)'i uyaran ayetler nazil olmuştur (Abese 80/1-2). Bu ayetlerin inmesine sebep olan, Abdullah b. Ümmü Mektûm adlı âma şahıs bu sahabidir. Bilâl Habeşî gibi bu sahabi de Hz. Peygamber'in müezzinliğini yapmıştır. Hz. Peygamber bu sahabiye çok iltifatlarda bulunur ve "Ey kendisinden dolayı rabbimin beni azarladığı zât merhaba" diyerek hitabta bulunurdu. Hz. Peygamber Medine dışına çıktığı zamanlarda yerine bu sahabi vekalet etmiş ve namazları kıldırmıştır.

Abdullah b. Ümmü Mektûm, elinde siyah bir sancakla Kadisiye Savaşı'na (h. 15/m. 636) katılmış bu savaşta bazı yaralar almış ve Medine'ye döndükten sonra da muhtemelen bu yaralar sebebiyle vefat etmiştir (Aydınlı 1999: XX, 434, 435). Dımeşk'te bulunan bu kabir muhtemelen başka bir şahsa aittir ya da bölgenin İslâmlaştırılmasında bu sahabinin kabrinden de faydalanmak suretiyle Dımeşk ve civarının önemli hale getirilmesi temin edilmiş olmalıdır.

Resim 34: Abdullah b. Ümmü Mektûm'a ait olduğu kabül edilen kitâbe (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Bunların dışında ise İbn Asâkir sahabeden bazı kimselerin mezarlarının yer aldığı bir hazireden bahsetmektedir. Bu hazirede o, Ebû'd-Derdâ, Fudâle b. Abdullah, Vâsile b. el-Eska', Sehl b. el-Hanzaliyye ve Evs b. Evs adının yazılı olduğu mezarları zikretmektedir (Resim 35) (İbn Asâkir 1996: II, 418).

Resim 35: Ebû'd-Derdâ, Fudâle b. Abdullah, Vâsile b. Eska', Sehl b. el-Hanzaliye ve Evs b. Evs'e nispet edilen türbe (F. Erkoçoğlu Arşivi)

3. Emevî Halifelerinin Mezarları

Tarihi kaynaklarda Emevî hanedanından Muâviye (h. 41-60/m. 661-680),[15] oğlu Yezîd b. Muâviye (h. 42-64/m. 662-683) torunu Muâviye b. Yezîd, ile Mervânîler kolunun ilk halifesi Mervân b. el-Hakem, Abdülmelik b. Mervân (h. 65-86/m. 685-705), Velîd b. Abdülmelik (h. 86-96/m. 705-715)[16] ve kardeşi meşhur komutan Mesleme b. Abdülmelik'in Dımeşk'te vefat ettikleri zikredilmektedir.[17]

15 Emevî devletinin kurucusu ve hilâfet makamını saltanata çeviren Emevî ailesine mensup Muâviye, Hz. Ali ile yapmış olduğu Sıffin savaşı sonrasında Hz. Ali'nin Hâricîler tarafından şehit edilmesi ile birlikte tek başına halife olmuş ve bunun halifeliğinde İslâm devletinin sınırları genişlemiştir. Oğlu Yezid'i kendisinden sonra halife yapmak için çalışmış ve bunda başarılı da olmuştur. Böylece hilafet Muâviye ile birlikte saltanat haline gelmiştir. Geniş bilgi için bkz. (Aycan 2001).

16 Şam'da bulunan muhteşem Emevî Camii bu halifenin eseridir. Kendi döneminde İslâm fetihleri bir yandan İspanya içlerine kadar ilerlerken diğer taraftan İndus vadisine ulaşmıştır. Döneminin diğer bir önemli hususiyeti yapmış olduğu imar faaliyetleridir. Emeviler döneminde yaptırılan çok sayıda cami, saray ve diğer eserler bu halifenin imzasını taşımaktadır. Geniş bilgi için bkz. (Koyuncu 2004).

17 Geniş bilgi için bkz. (Kılıç 2001: 388-390; Erkoçoğlu 2011: 55, 96; Azimli 2007: IX, 38).

İbn Asâkir, aynı zamanda sahabi olan Muâviye'nin kabrinin yukarıda belirtilen sahabe kabirlerinin yer aldığı hazirede olduğunu ifade etmektedir (İbn Asâkir 1996: II, 418) Abdülkadir er-Reyhâvî *Kubûru'l'Uzemâ fî-Dımeşk* isimli makalesinde, Emevî mezarlarının Abbâsî ihtilalinde intikam için tahrip edildiğine yönelik rivayetlerde ihtilafın olduğunu, bu nedenle de bugün Dımeşk'de Muâviye'ye nispet edilen üç adet kabrin bulunduğunu, ilmî kaynaklar ve tarihi rivayetlerde Muâviye b. Ebû Süfyân'ın da Bâbu's-Sağîr isimli bu mezarlıkta defnedildiğini belirtmektedir (1959: XXXIV-4, 648). Gerçekten eski Dımeşk'te yer alan etrafı duvarla çevrili bir türbenin de Muâviye'ye atfedildiği yaptığımız araştırma neticesinde anlaşılmıştır. Binanın içine girilmediği gibi fotoğraf dahi çekimine izin verilmemiştir.

Babası Yezid'den (ö. 64/683) sonra halife olan Muâviye b. Yezîd, hilafet makamında fazla durmamış ve babası ve dedesi gibi halifelik yapamayacağını bildirmiş ve hilafetten çekilmiştir. Kaynaklar onun bu makamda 40 gün veya 3 ay gibi kısa bir süre durduğunu, sonra da vefat ettiğini söylemektedir. Her ne kadar eski Dımeşk surları içinde kendisine nispet edilen bir mescidin aynı zamanda kendisinin kabri olduğu belirtilmişse de onun da Bâbu's-Sâğîr mezarlığına defnedilmesi imkan dahilindedir. Bu halifenin ölümü sonrasında Emevî Devleti'nde hanedan değişikliği oldu ve hanedan Süfyânîler kolundan Mervânîler koluna geçti (Erkoçoğlu 2011)

Emevîlerin Mervânîler kolunun ilk halifesi Mervan b. el-Hakem'in 9 ay 18 gün süren (Ebû'l-Fidâ 1997: I-II, 205; Kalkaşendî trz: I, 125) halifeliği Ramazan 65/Nisan 685'da vefat etmesi ile sona erdi. 63 yaşında ölen Mervân'ın cenaze namazını oğlu Abdülmelik kıldırdı (Belâzurî 1996: VI, 300) Halifenin naaşının Dımeşk'te defnedildiği zikredilmektedir (İbnü'l-Esîr 1989: II, 647; Ebû'l-Fidâ 1997: I-II, 205; Kalkaşendî trz: I, 125)

Mervânî kolunun ikinci halifesi olan Abdülmelik[18] babası Mervân b. el-Hakem'den sonra halife olmuş kendisinden sonra da dört oğlu ve damadı Ömer b. Abdülaziz halifeliğe gelmiştir. Bundan dolayı İslâm tarihi kaynaklarında *"Krallar babası"* olarak geçmektedir. Şâm'da vefat eden Abdülmelik b. Mervân Bâbu's-Sağîr Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Abdülmelik b. Mervân'ın 86/705 yılında Şevvâl/Ekim ayının ortalarında Dımeşk'te (İbn Sa'd 1996: V-VI, 122; Belâzurî 1996: VII, 270; İbn Abdürabbih 1990: IV, 383). perşembe günü vefat ettiği nakledilmektedir Abdülmelik'in cenaze namazı oğlu Velid tarafından kıldırıldı ve cenazesi, Bâbu's-

18 Abdülmelik halife olduğunda İslâm devleti ikiye bölünmüştü. O, azimli ve kararlı faaliyetleri sonrasında devleti tek bayrak altında birleştirdi. İslâm fetihleri yeniden daha sağlam bir şekilde başladı. Kudüs'te bulunan Kubbetu's-Sahra onun tarafından yaptırılmıştır. İlk müstakil İslâm parasını bastırmış, Rumca ve Farsça yazılı olan divanlar onun zamanında Arapça'ya nakledilmiş, Kur'an-ı Kerim'e nokta ile hareke konulması yine bu dönemde Ebû'l-Esved ed-Düveli tarafından dönemin Irak valisi Haccâc b. Yusuf'un emriyle yaptırılmıştır. Geniş bilgi için bkz. (Erkoçoğlu 2011).

Sağîr Mezarlığı'na defnedildi. Belâzurî ve İbnü'l-Esîr'de zikredilen başka bir rivayet ise Abdülmelik'in Dımeşk'te Bâbu'l-Câbiye dışına defnedildiği şeklindedir (Belâzurî 1996: VII, 193, 270; İbnü'l-Esîr, 1989: III, 181). Dımeşk'in eski şehir merkezini, daha doğrusu sur içi kısımlarını gezenlerin iyi bileceği gibi Bâbu'l-Câbiye ile Bâbu's-Sağîr kapıları aynı isimli mezarlığın çok yakınında bulunmaktadır. Muhtemelen rivayetlerdeki ifadeler bu iki kapının hizasında bulunan ve halen duvarla çevrili, Bâbu's-Sağîr mezarlığı sahasını kapsamaktadır.

Reyhâvî, Bâbu's-Sâğîr'deki Emevî mezarlarıyla ilgili olarak şunları söylemektedir:

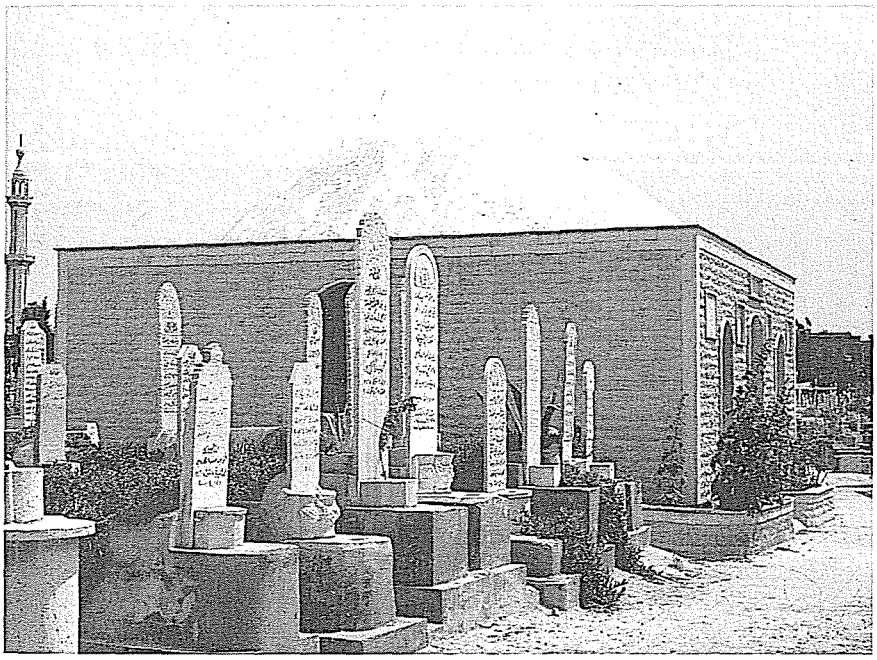
"Bugün bu kabristanın güney köşesinde bulunan topraktan yeni inşa edilmiş olan küçük bir oda bu kabri içine almaktadır. Burada şâhidelerinde yazılı olan kûfî hatlardan anlaşıldığı üzere eski meşhur kişilere ait olan çok sayıda mezar dahi buraya bitişiktir. Emevî mezarlarının açıldığı hakkında kaynaklarda rivayet edilenler doğru olsa da insanların Muâviye'nin mezar yerini, öneminden dolayı gizlemelerine bir engel yoktur. Hatta Abbâsîlerin kinleri hafiflediğinde ve Dımeşk'deki nüfuzları azaldığında bu kabrin eski konumuna getirilmesi kolay olmuştur ve o kabre ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ahmed b. Tûlûn 270/883 yılında bu mezarın üzerini kubbeyle örttürmüştür. 323/934 yılında burayı ziyaret eden Mes'ûdî türbenin salı ve perşembe günleri açık olduğundan bahsetmektedir. Bu durumda Abbâsîlerin yaptıklarına rağmen (Dımeşk halkının) kalplerindeki yüce konumundan dolayı Muâviye'nin kabri muhafaza edilmiştir. Belki de Mes'ûdî'nin tasvirini yaptığı bu yapı tarihi olaylar ve değişen devletler boyunca yıkılmış olabilir. Fakat her asırda bir millet mezarın ibkâsında ve belirlenmesinde günümüze kadar gelmesinde gayret sarfetmişlerdir."(1959: XXXIV-4, 648, 649).

İbn Asâkir, Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik ile kardeşi meşhur komutan Mesleme b. Abdülmelik'in kabirlerinin de yukarıda zikredilen sahabe kabirlerinin yer aldığı hazirenin arkasında olduğunu ifade etmektedir (İbn Asâkir 1996: II, 418). Reyhâvî de tarihi rivayetlerde geçtiği üzere Abdülmelik b. Mervân, oğlu Velid ve Yezîd b. Muâviye'nin kabirlerinin de Bâbu's-Sağîr'de bulunduğunu ifade etmektedir. Kendi araştırmasında yıkık toprak odada yer alan Muâviye'nin kabrinin kuzeybatısında birkaç metre ötede yer alan iki mezardan birinin Velid'e diğerinin ise tarihi kaynaklarda buraya defnedildiği belirtilen ve taş tabutun (lahitin olsa gerek) üzerindeki kûfî yazılardan Abdülmelik b. Mervân'a ait olabileceğini zikretmektedir (1959: XXXIV-4, 649).

Abbâsî ihtilaliyle Abbâsoğulları, Emevî ailesinin hayatta olan fertlerini öldürülmekle kalmadılar, hanedan mezarlarını da kazdılar, bazı halifelerin kemiklerini çıkardılar. Mezarı açılan halifelerden birisi de Abdülmelik b.

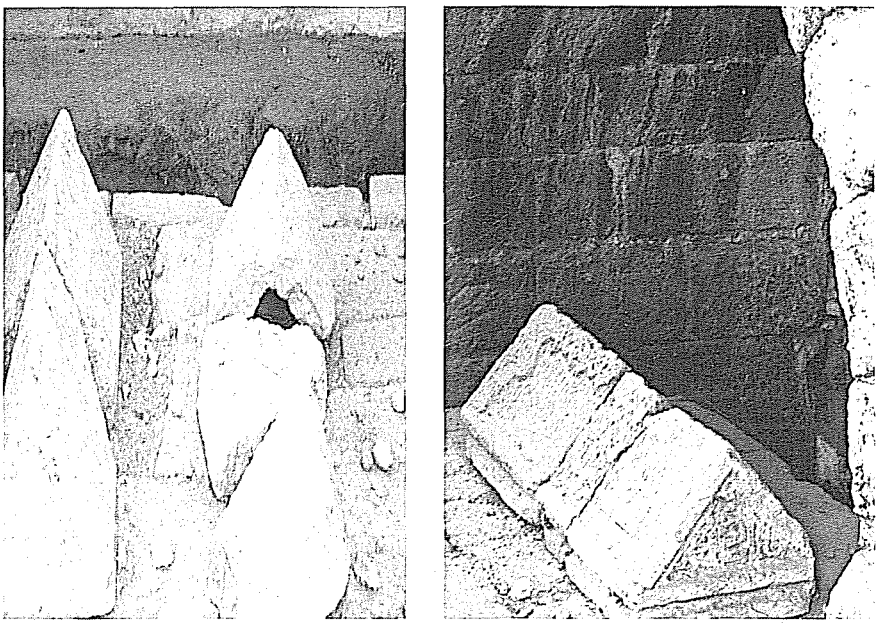
Mervân'dır. Abdülmelik'in sadece kafa ve kaburga kemiklerinin bulunduğu, bunların diğer mezarlardan çıkarılan kemiklerle birlikte toplanıp yakıldığı zikredilmektedir (İbn A'sem 1986: VII-VIII, 368, 369; Sarıçam 1991: 391).[19]

Bâbu's-Sagîr mezarlığında tarafımızca da bir inceleme yapılmıştır. Suriye hükümeti Reyhâvî'nin zikrettiği yerde yakın zamanlarda bir yapı inşa ettirmiştir (Resim 36). Çevresi tamamen kapalı olan bu yapının pencereleri de tel örgülerle örtülmüştür. Görebildiğimiz kadarıyla içeride, takriben iki metre kadar alçakta kırılmış halde kûfî yazılı mezar taşları bulunmaktadır. Suriye hükümetinin bu bina için yazdırdığı kitabede Abdülmelik, oğlu Velid ve 514/1120 yılında vefat eden Selçuklu Emiri Altıntaş b. Abdullah et-Tâcî'nin mezarlarının olduğu kaydedilmiştir. Orada yer alan kitabede Altıntaş'la ilgili olarak "Kabru'l-emîri's-Selçûkî" yazılıdır. Altıntaş'ın Şâm emiri Tuğtekin'in ölümü sonrasında yerine geçen oğlunu öldürerek Şâm'da emir olduğunu burada zikretmekle iktifa edelim (Resim 37-41) (Abû'l-Farac 1999: II, 356).

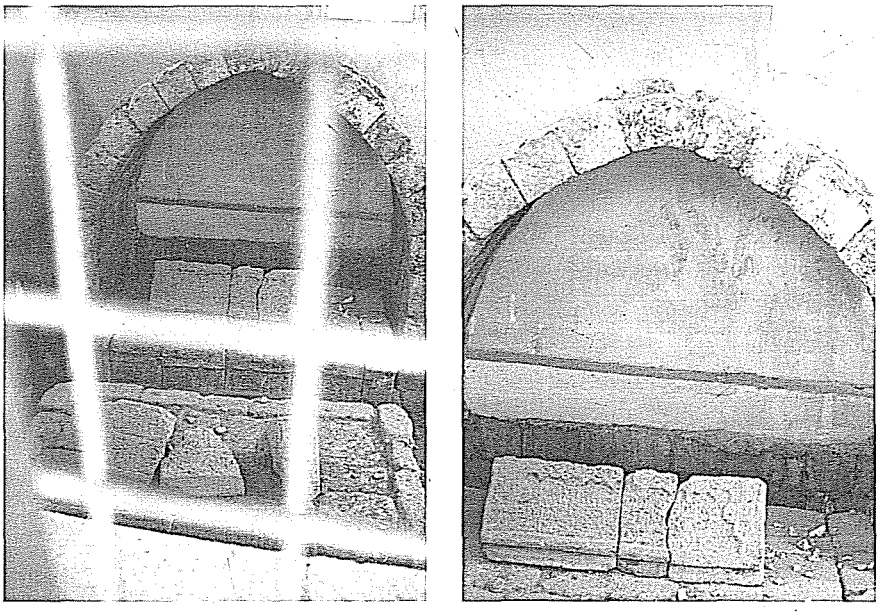

Resim 36: Abdülmelik b. Mervân, Velid b. Abdülmelik ve Selçuklu Emiri Altıntaş b. Abdullah et-Tâcî'nin mezarlarının yer aldığı türbe (F. Erkoçoğlu Arşivi)

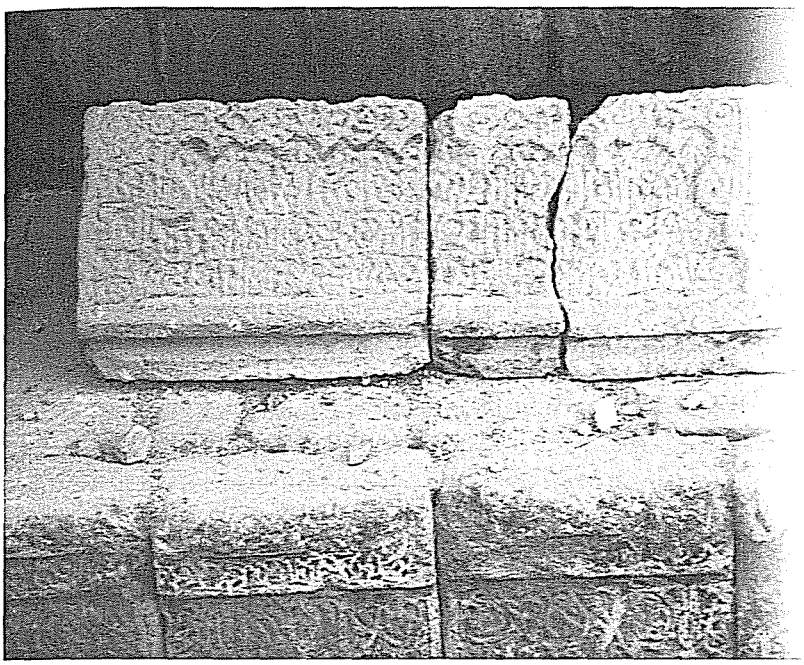
19 İbnü'l-Esîr Abdülmelik'in sadece kafatasının bulunduğunu zikretmektedir (1989: III, 502).

Resim 37-38: Abdülmelik, Velid ve Altıntaş'ın mezarlarının yer aldığı türbenin iç kısmından görünüm (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 39-40: Türbenin iç mekanından görünüm (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 41: Türbenin iç mekanından görünüm (F. Erkoçoğlu Arşivi)

4. Ehl-i Beyt Türbe ve Makamları

Dımeşk'te özellikle Bâbu's-Sâğîr mezarlığında Ehl-i Beyt'e mensup mezarların ve türbelerin olduğu görülmektedir. Seyyide Rukiyye Türbesi,[20] Şâm Ümeyye Camii'nin kuzeyinde yer almaktadır. Seyyide Zeyneb'in Türbesi ve Camisi, Dımeşk'in güneyinde aynı adla anılan mahallededir. Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı içinde ise Sükeyne bint el-Hüseyin[21] ve Fâtıma binti el-Hüseyin'e ait türbeler bulunmaktadır.

Bilindiği üzere Hz. Hüseyin'in ve maiyyetindekilerin 10 Muharrem 61/10 Ekim 680'de Kerbelâ'da öldürülmeleri[22] sonrasında komutan Ömer

20 Bâbu'l-Ferâdîs'de bulunan ve Eyyûbîler döneminden kalma küçük mescit ona atfedilmektedir. Halen Şiilerin yoğun ziyaretgâhlarından birisidir.

21 Hz. Hüseyin'in kızı olan Sükeyne, döneminin en zarif ve en güzel kadınlarından birisi idi. Zübeyrîlerin Irak valisi Mus'ab b. Zübeyr ile evlendi. Onun ölümünden sonra da Abdullah b. Osmân b. Abdullah b. Hekîm b. Hizâm ile evlendi. Bu şahıstan sonra da el-Esba' b. Abdülaziz b. Mervân ile nikahlandı; fakat zifaf öncesinde ondan ayrıldı. Sükeyne bundan sonra da Zeyd b. 'Amr b. Osmân b. Affân ile evlendi. Halife Süleyman b. Abdülmelik Zeyd'e Sükeyne'yi boşamasını emretti. O da onu boşamak zorunda kaldı. Sükeyne'nin şairleri ve müzisyenleri himaye ettiği, şiir ve musiki meclisleri oluşturduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Bkz. (İbn Asâkir 1996: LXIX, 204-218; Massé 1997: XI, 90-92).

22 Yâkût el-Hamevî kitabında Kerbelâ'nın dışında et-Taff denilen bir yerden bahsetmekte ve Hz. Hüseyin'in burada öldürüldüğünü zikretmektedir. Ayrıca Yâkût, et-Taff'da birkaç tane su kaynağının olduğunu da belirtmektedir (1990: IV, 40-41; Yüksel 2001: 89).

b. Sa'd'ın, Emevîlerin Irak valisi 'Ubeydullah b. Ziyâd'a gönderdiği Hz. Hüseyin'in kesik başı, Kûfe'de bir süre bekletildikten ve teşhir edildikten sonra onun tarafından Halife Yezîd'e gönderilmişti. Yezîd'in müteakiben kesik başı kendi haremindeki kadınlara verdirdiği aktarılmaktadır. Hz. Hüseyin'in kesik başının akibeti hususunda kaynaklarımızda muhtelif bilgiler yer almaktadır. Bir rivayete göre Hz. Hüseyin'in başı Halife Yezid'in kızı 'Âtike tarafından yıkatılıp, güzel kokular sürüldükten sonra Dımeşk'te sarayın bir duvarına ya da başka bir yere defnedilmiştir (Belâzurî 1996: III, 411-416).[23] (Bugün Şâm Emevî Camii'nin doğu revaklarında bir hücrenin girişinde "Makâmu Re's-i Seyyidina Hüseyin" yazılıdır. Burası özellikle İranlı Şi'îlerin ziyaret mekanına dönüşmüştür) Bir başka rivayete göre ise başın, Hz. Hüseyin'in hayatta kalan yakınlarıyla birlikte -ki ailesi Kerbelâ'dan Dımeşk'e sevk edilmişlerdi- Medine'ye gönderildiği ve burada Yezîd'in emriyle Medine valisi 'Amr b. Sa'îd tarafından kefenlettirilip, Bakî' Mezarlığı'nda annesi Fâtıma'nın kabrinin yanına defnettirildiği zikredilmektedir (en-Nüveyrî 1929: XX, 480).[24]

Tabî burada bizi ilgilendiren kısım bu türbelerin, Hz. Hüseyin'in kızlarına ait olup olmadığı meselesidir. İbn Asâkir, Sükeyne'nin kabrinin Dımeşk'te olduğu ya da onun, Medine'de vefat ettiğine dair muhtelif rivayetleri zikretmektedir (1996: LXIX, 204; Zehebî 2004: II, 1860). Reyhâvî onun Bâbu's-Sâğîr'deki türbesinin büyük kubbeli olduğunu, seccadelerle tefriş edildiğini, muhtelif hediyelerle donatıldığını, ahşaptan yapılmış kûfî hatlı ve nakışlı mezarın ise eski olduğunu belirttikten sonra bunun Fâtımîler devrinden kalmış olabileceğinin tercih edilebileceğini söylemektedir (1959: XXXIV-4, 659).

Reyhâvî burada Hz. Hüseyin'in diğer kızı Fâtıma'ya ait olduğu söylenen başka bir türbede kûfî bir hatla "Hazâ kabru Fâtıma bint Ahmed b. el-Hüseyin b. es-Sebtî, Receb 439 vefat etti" yazılı kitabenin bulunduğunu

23 Belâzurî'de el-Kelbî'den zikredilen başka bir rivayette ise Yezîd'in Hz. Hüseyin'in başını Medine'ye gönderdiği ve burada bir ağaca dikildiği, müteakiben de başın yeniden Dımeşk'e getirtilip orada sarayın (Kubbetu'l-Hadrâ) bir duvarına yakın bir yere defnedildiği ifade edilmektedir. Bkz. (1996: III, 419).

24 en-Nüveyrî, Hz. Hüseyin'in başının nerede olduğuna dair kitabında bir başlık açmış ve başın nerede olduğuna dair rivayetleri zikrettikten sonra bunların tahlilini yapmıştır. Burada Hüseyin'in başının Yezîd'in hazinesinde olduğuna dair rivayetle başlayarak onun başının Ferâdis Kapısı'nın yanına, Dımeşk Mescidine veyahut Yezid'in babası Muâviye'nin mezarına gömüldüğüne dair başka bir rivayeti zikrettikten sonra Ebû Muslim el-Horasânî'nin Dımeşk'ı işgali sonrasında başı Merv'e götürdüğünü nakletmiştir. Bunlardan başka başın, Askalân'da bulunduğunu ve Kâhire'ye nakledildiğine dair bir başka rivayete daha yer vermiştir. Nüveyrî, bu rivayetler içerisinde Hüseyin'in başının annesinin kabrinin yanında olabileceği rivayetin daha doğru olabileceğini belirtmektedir (1929: XX, 476-481). Belâzurî Medine valisi 'Amr b. Saîd el-Eşdak'ın "Emîrü'l-Müminîn'in onun başını göndermemesini isterdim" dediğini rivayet etmektedir (1996: III, 417-418). Bunların dışında kesik başın Hüseyin'in kız kardeşi ve oğluna iade edildiği ve bedenle birlikte Kerbelâ'da toprağa verildiği de kayıtlıdır (Hitti 1995: I, 303).

belirtmekte ve bu türbenin insanların çoğunun zannettiği gibi Fâtıma bint Hüseyin'e ait olmadığını söylemektedir. (1959: XXXIV-4, 659). Zira Hz. Hüseyin'in kızı Fâtıma'nın, kızı Rukiyye ile evli olan Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik zamanında Fustât'da vefat ettiği kayıtlıdır (Çubukçu 1995: XII, 227). Reyhâvî belkide bu türbenin Ehl-i Beyt'te nispet edilen ve V. yüzyılda vefat eden Fâtıma adlı bir hanıma ait olabileceğini ifade etmekte, Şia taifesi için gerçekte Hz. Hüseyin'in kızı Fâtıma'nın türbesi zannıyla ihtiram gösterildiğini belirtmektedir (1959: XXXIV-4, 659).

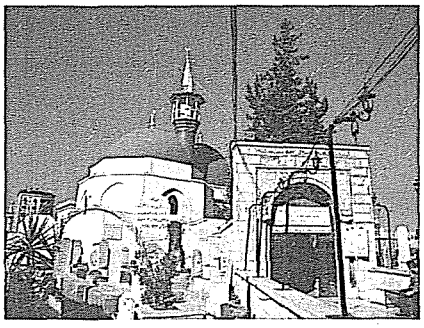
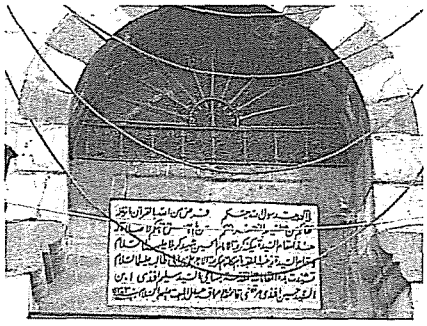
Emevîlere ait mezarların genelde kapalı ve bakımsız olması şimdiki Suriye hükümetinin Nusayrî yapısıyla ve İran'la olan ilişkileri ile bağlantılı olmalıdır. Açıkça Emevîlere ve mezarlarına karşı olumsuz bir tavrın sergilendiği görülmektedir. Hz. Hüseyin'in çocuklarına atfedilen mezarlar ve makamlar ise gayet bakımlı ve güzel restore edilmiş ve Şiîler tarafından yoğun bir şekilde ziyaret mekanlarına dönüştürülmüştür. Bu türbelerin Ehl-i Beyt'e aidiyetinin her ne kadar doğruluğu sabit olmasa da bunların Fâtımîler döneminde ihdas edildiği kuvvetle muhtemel olup, bölgenin Şiîleştirilmesine yönelik bir gayenin ürünleri olmalıdır.

Burada olduğu zan ile kabul edilen ve halen ziyaret mahalli olarak kullanılan Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme ve Ümmü Habîbe isimli hanımlarına nispet edilen mezarlar ise benzer isimlerin zamanla karıştırılmasıyla bağlantılı olarak Şâm şehrinin faziletine vurgu maksatlı ortaya konulduğu anlaşılmaktadır.

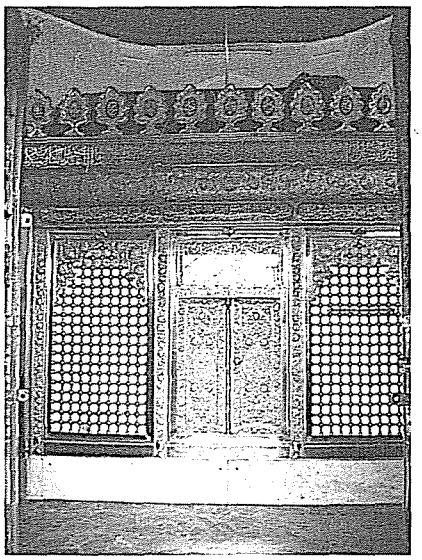
Bu karışıklığa rağmen muhtelif zamanlarda inşa edilen türbeler ile yine burada vefat ettiği kesin olan Bilâl Habeşî'ye ait bakımsız türbe, Osmânlı devleti'nin yaptırdığı gibi durmakta ve Şiîler tarafından da ziyaret edilmektedir. Ne var ki bu yapıların bir kısmının, yukarıda belirttiğimiz üzere Osmanlının bıraktığı gibi durmakta ya da mahalli halkın gayretleri ile restore edildiği anlaşılmaktadır. Sadece Emevîlere mahsus değil genelde Şia'nın dışında kalan kimselerin mezarlarına karşı genel bir olumsuz tavır takınıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Yezîd b. Muâviye'nin mezarının ve türbesinin akibeti de belli değildir. Alioğullarının makamları bile korunurken, bazı mezarların ortadan kaldırıldığı görülmektedir.

Ehl-i Beyt'e ve Hz. Ali taraftarlarına ait kabul edilen türbeler sadece Dımeşk'te değil, Rakkâ'da Ammâr b. Yâsir türbesinde ve Ba'lbekte bulunan diğer türbelerde olduğu gibi oldukça bakımlıdır. Zira İran devletinin Ehl-i Beyt mensuplarının mezar ve türbelerine yoğun bir ilgi göstererek, restore ettirdiği, İran ve Irak bölgesindeki diğer Şiî eserlerinde olduğu gibi benzer mimariye göre yaptırdığı görülmektedir. Mekanların iç süslemeleri de bu zikredilen mekanlardan farklı değildir. Bu mekanların ziyareti de Irak'daki Necef ve Kerbelâ'da Şii ziyaretlerine benzetilmeye çalışılmaktadır. Bu böl-

gelerin Şiileştirilmesine yönelik büyük bir çabanın sarfedildiği anlaşılmaktadır. Zira bu yerler, önemli gün ve geceler de dahil edilecek olursa tam bir bayram yerine dönüştürülmekte, bölge halkı için cazibe merkezi kılınmaktadır.

Resim 42-43: Ehl-i Beyt türbe ve makamlarından Seyyide Sükeyne'ye nispet edilen türbe ve kitabesi (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 44-45: Türbenin iç mekanında görünüm ve kitabe çevresindeki restorasyon faaliyeti (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 46: Bâbu's-Sağîr Mezarlığı'ndan Genel Görünüm (F. Erkoçoğlu Arşivi)

5. Dımeşkli Alimler

Dımeşk'te yaşamış ve burada vefat ederek, defnedilen birçok İslâm aliminin olduğu bilinmektedir. İbn Teymiyye ve İbn Kesîr'in mezarları halen Dımeşk Üniversitesi kampüsü içerisinde yer almaktadır. Meşhur sûfî Muhiddîn-i Arabî'nin türbesi, adına Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılan caminin hemen yanında bulunmaktadır. Biz burada Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nda kabirleri bulunan meşhur alimlerden birkaçını ele almak istiyoruz.

Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'na girerken girişin hemen solunda İbn Kayyim el-Cevziyye'nin mezarının yer aldığını söylemiştik (Resim 16). İkinci alimimiz tebliğimizde kaynak olarak da kullandığımız meşhur tarihçi ve muhaddis Dımeşkli İbn Asâkir'dir. Asıl adı Ali b. Hasan olan İbn Asâkir, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Dımaşk'e girişinden bir müddet sonra 11 Receb 571'de (25 Ocak 1176) vefat etti ve sultanın da katıldığı cenaze namazının ardından Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nda babasının yanına defnedildi.[25] İbn

25 İbn Asakir'in tam ismi, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah b. Abdullah b. Hüseyin ed-Dımeşkî eş-Şafiî'dir. 499 Muharreminde (Eylül 1105) Dımaşk'ta doğdu. İbn Asâkir ilk bilgilerini ailesinden aldı. 520 yılı, yirmi bir yaşına gelen ve artık şöhreti çevresinde yavaş yavaş yayılan İbn Asâkir'in hayatında yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bir yıl önce babasını kaybeden müellif, Dımeşk'taki Bâtınî hareketlerinin artmasından da rahatsızlık duyarak hadis âlimlerinden hadis öğrenmek, ezberlediği hadisleri kendilerine okumak ve icazet almak amacıyla diğer ilim merkezleri-

Asâkir'in mezarı yeşil renge boyanmış parmaklıklar içerisinde olup, neredeyse Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nın yanından geçen yolun dışarısında kalmış tek mezardır (Resim 47, 48).

Resim 47-48: İbn Asâkir'in mezarı (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Tam adı Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbrahim b. Bekr el-Cezerî ed-Dımaşkî olan el-Cezerî de 658/1260'da Dımeşk'ta doğdu. Büyük bir tarihçi ve hatip olan el-Cezerî (ö. 739/1338) vefat ettiğinde cenazesi Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'na defnedildi.[26]

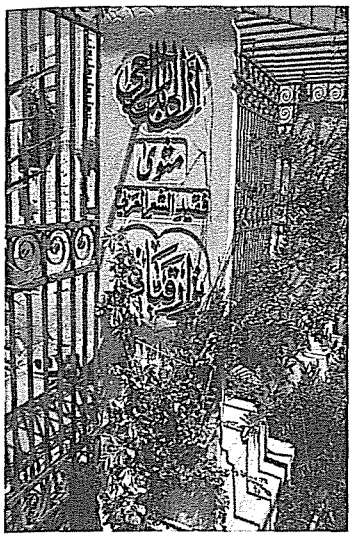
Burada son olarak kendisi de bir Dımeşkli olan meşhur Arap şairi Nizâr Kabbânî'nin mezarının Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'nda olduğunu belirtmek istiyoruz. Şâirin mezarı, yeşil parmaklıklarla kapatılmış halde olup şahidesinde "İnne ilâ Rabbiki irci'î, mesvâ (konak, menzil), fâkidu'ş-şi'ri'l-Arabî (Arap şiirinin kaybı)" yazılıdır (Resim 49).[27]

ni dolaşmaya karar verdi ve ilk önce ağabeyi Sâinüddin ile birlikte, VI. (XII.) yüzyılda hâlâ İslâm dünyasının önemli kültür merkezlerinden biri olan, Selçukluların Büveyhî hâkimiyetine son vermelerinden sonra Sünnî tedrisatın tekrar yaygınlaştığı Bağdat'a gitti. İbn Asâkir'in en hacimli eseri olan *Tarihu Dımeşk*, Hatîb el-Bağdâdî'nin Târîhu Bağdâd'ı örnek alınarak yazılan, Dımeşk'a dair en geniş kaynak olma özelliğine sahiptir. Bu kaynak ayrıca Halep, Ba'lebek, Sayda gibi Suriye şehirlerinde yaşamış bazı önemli şahsiyetler hakkında da geniş malumat içermektedir. Geniş bilgi için bkz. (Küçükaşçı, Tomar 1999: XIX, 321-324).

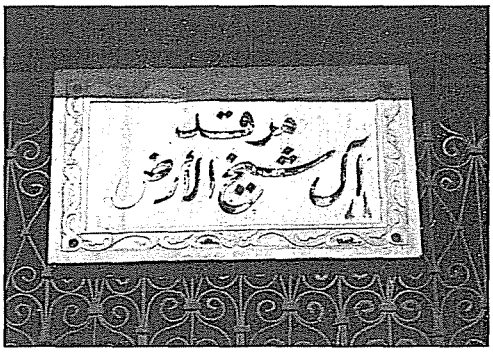
26 Cezerî'ye ait Havâdisü'z-Zaman ve Enbâühü ve Vefeyâtü'l-Ekâbir Memlük ve'l-A'yân min Ebnâihî adlı eser, Târîhu'l-Cezerî olarak da bilinmektedir. Umumi bir İslâm tarihi olan eserde olaylar hicretten itibaren kronolojik bir sırayla anlatılmakta ve her yılın sonunda o yıl vefat edenlerin hayatları hakkında bilgi verilmektedir. Vefeyât siyasî olaylardan daha çok yer işgal eder. el-Cezerî eserini 677/1278-79 yılından itibaren olayları kendi müşahedelerine dayanarak yazmıştır (Ansarî 1993: VII, 506, 507).

27 Arap şair, yazar ve diplomat Nizar Kabbanî Arap dünyasının en tanınmış şairlerinden biridir. Suriye'de varlıklı bir Şamlı ailenin çocuğu olarak 21 Mart 1923'te dünyaya gelen şair, Şâm Üniversitesi'nde hukuk eğitimi aldı. Dışişlerinde çalışmaya başladı . İlk kitabı olan Esmerim Anlattı Bana (1942) henüz on dokuz yaşındayken neşredildi. Bu kitapla kazandığı şöhreti her geçen yıl arttı. Ülkesini birçok Avrupa ve Asya başkentinde diplomat olarak temsil eden Kabbanî, yönetimle olan uyuşmazlığı nedeniyle görevinden istifa etti. Bir aşk şairi olarak tanınan Kabbanî, 1967 Arap-İsrail savaşından sonra Arap şiirinde çağ açıcı bir rol oynamıştır. "Gerileme Kitabına Dipnotlar" şiiri Beyrut'ta el-Adâb dergisinin Ağustos 1967 sayısında yayımlanır yayımlanmaz bütün Arap dünyasında yasaklanmış ve Arap edebiyatının ilk kaçak yayın örneği olarak gizlice elden ele dolaşmıştır. Bu şiir

Zikrettiğimiz bu mezarların dışında tespit ettiğimiz bazı aile kabristanlarının adlarını sadece burada zikretmekle iktifa edeceğiz. Merkad (Mezar, kabir) Âl-i Hüseyn el-Hebel, Merkad Âli Şeyhi'l-Arz bunlardan sadece birkaç tanesidir (Resim 50).

Resim 49: Nizâr Kabbânî'nin mezarı

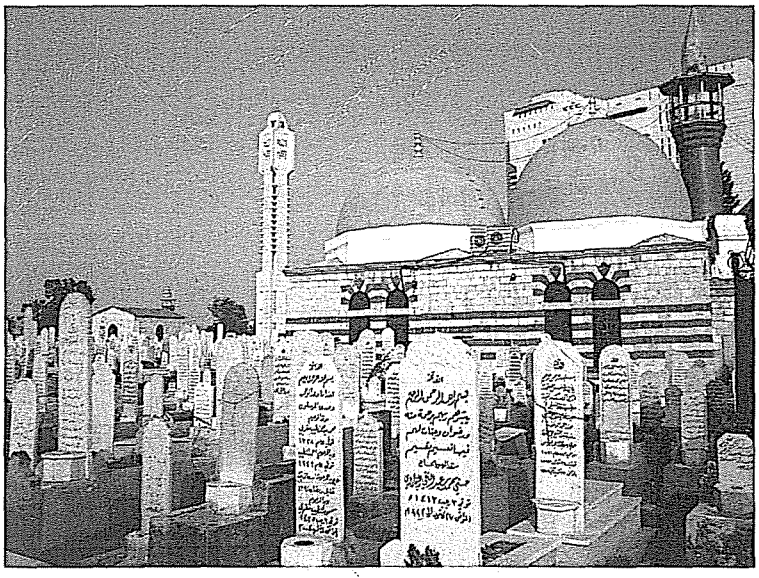
Resim 50: Merkad Âl-i Şeyhi'l-Arz (F. Erkoçoğlu Arşivi)

6. Mezarlığın Günümüzdeki Durumu Hakkında Gözlemler

Köklü bir tarihe sahip olan Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı'na bugün hala cenaze defnedilmekle birlikte, Suudîlerin elindeki Cennetü'l-Muallâ ve Cennetü'l-Bakî' mezarlıklarından daha şanslı olduğu açıktır. Yine de mezarlığın her yerinde boylu boyunca yıkılmış halde özellikle Osmanlı dönemi mezar taşlarına sıklıkla rastlamak mümkündür. Eski mezar taşları yeni mezarlara yer açmak adına yıkılıp, yenileri ile değiştirilmekle birlikte, bölgenin sıcak olması ve türbeler ve kapalı aile mezarlıkları istisna tutulacak olursa mezar taşlarının yoğun güneş karşısında eğilmesine ve kırılmasına neden olmaktadır. Tabi bu durum da eskinin hemen yenilenmesini beraberinde getirmektedir.

aynı zamanda el-Adâb el-Huzarânî (Haziran Edebiyatı) akımının da doğmasına neden olmuştur. Haziran Hareketi'nin kurucusu ve önde gelen şairi Kabbanî, gerek 1950'lerdeki şiirde sadeleşme hareketinde, gerekse 1967'deki Altı Gün Savaşı'nın ardından patlayarak çığ gibi artan politik şiirde Arap şiirinin yol göstericisi olmuştur. Kabbânî 30 Nisan 1998'de Londra'da vefat etti. Türkçeye çevrilmiş eserlerinden bazıları şunlardır: İşgal Altında, Gazaba Uğramış Şiirler, Ben Beyrut (Deneme), Aşkın Kitabı, Gözlerinin Mavi Limanında, Yasak Şiirler. (Erişimtarihi: 11.09.2013 çarşamba .http://tr.wikipedia.org/wiki/Nizar_Kabbani.

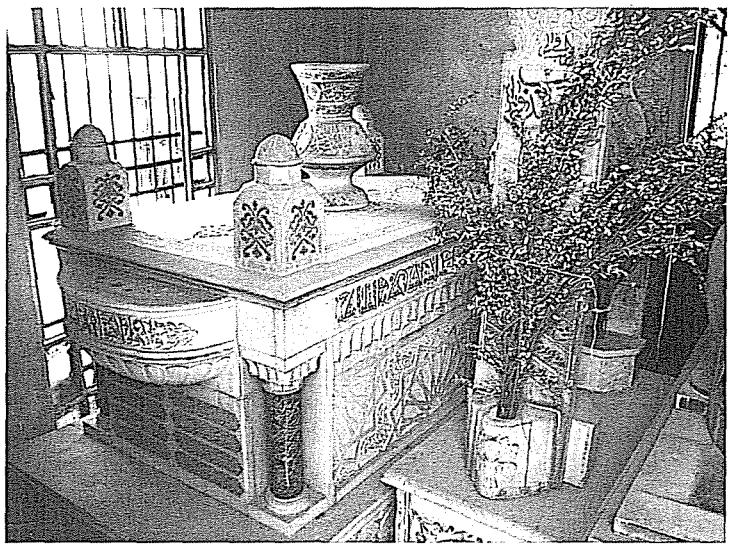
Mezarlığın genelinde yukarıda zikrettiğimiz gibi önemli ve meşhur kişilere ait kubbeli türbenin yanı sıra sadece üstü kapalı ve parmaklıkla çevrili aile kabristanları da bulunmaktadır. Cenaze definlerinde bu mezarlıkta halen bizim güney ve doğu illerimizde olduğu gibi çadır kurulmaktadır.

Resim 51: Bâbu's-Sağîr Mezarlığı'ndan genel görünüm (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 52: Bâbu's-Sağîr Mezarlığı'ndan genel görünüm (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 53: Bâbu's-Sağîr Mezarlığı'nda bir türbe içi (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Mezarlıkta eski ve yeni mezarların yazı biçiminde farklılıklar söz konusudur. Eski mezarlarda zemin üstünde yazı ön plana çıkartılırken, şimdilerde yazı metni kazınmakta ve ortaya çıkan yazı sadece boyanmaktadır. Birçok mezarın şahidesinde muhtelif şekillerde görsel motifler yer almaktadır.

Mezarlıktaki mezar taşlarında sıklıkla görülen yazı metinleri ise şunlardır:

1) Özellikle yeni mezarların şahidelerinde genelde el-Fâtiha yazısı, Besmele ve bilhassa *"Ya eyyetühen nefsul mutmainne irci'î ilâ Rabbiki raziyeten mardiyye, fedhulî fî ibâdî ve'dhulî cennetî* (Ey Rabbine itaat eden huzura ermiş ruh, dön Rabbine, sen O'ndan O senden hoşnut olarak!, Gir kullarımın için, Gir cennetime)" (Fecr 89/27-28) ayeti yer almaktadır.

Diğer ayetler ise şunlardır:

2) "Hâzâ ma va'ada'r-Rahmanu ve sadaka'l-murselîn" (O, Rahmân'ın va'd buyurduğu işte buymuş" (Yâsîn 36/52).

3) "Yubeşşirhum rabbuhum bi rahmetin minhu..." (Onların, Rabbleri kendisinden bir rahmet... müjdeler (Tevbe, 9/21).

4) "Selâmun kavlen min Rabbi'r-Rahim" (Merhametli Rabbin kelamı bir "selâm" olacak) (Yâsin 36/58).

5) "İnnellezîne kâlû Rabbunâ'llâhu sümme's-tekâmû" ("Rabbimiz Allâh'tır!" deyip de sonra doğru gidenler var ya, ...) (Ahkaf 46/13; Fussilet 41/30).

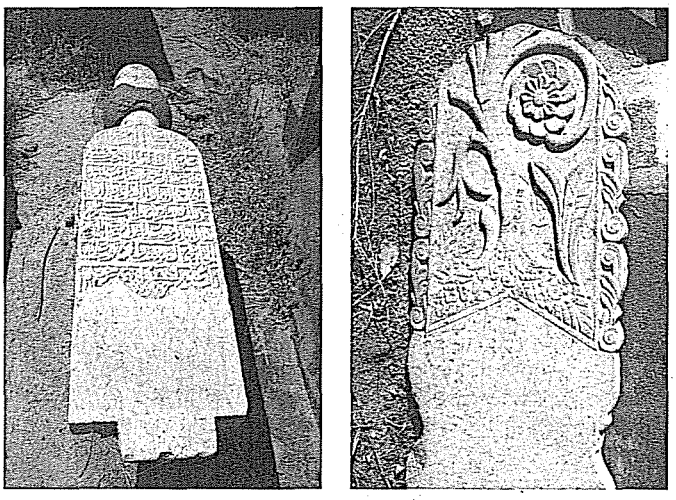
6) "Ve kîllellezîne t-tekav mâzâ enzele rabbukum..." (Allâh'tan korkup kötülüklerden sakınanlara: "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorulduğunda...) (Nahl 16/30).

7) "Asâ en yab'asaka rabbuke makâman mahmûda" (Yakındır ki Rabbin seni övgüye değer bir makama ulaştıra) (İsrâ 17/79).

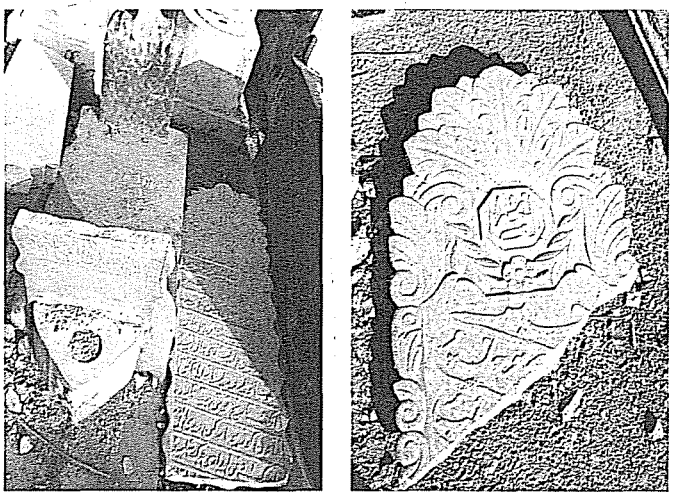
8) "Vellezine âmenû ve amilu's-salihâti ve âmenû bimâ nuzzile..." (İman edip iyi işler yapanlar ve Muhammed'e indirilene iman edenlere gelince..." (Muhammed 47/2).

9) "Kullu men aleyhâ fân" (Yeryüzünde bulunan her şey fânidir) (Rahmân 55/26).

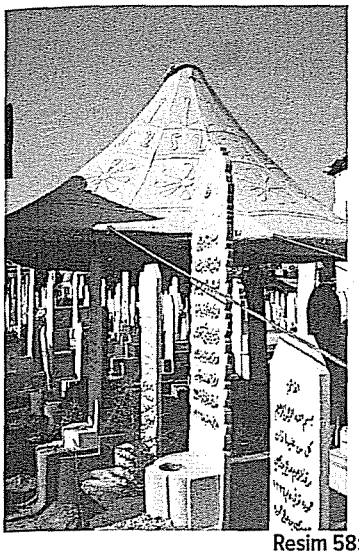
Şahidelerde ayrıca "Yâ Sabûr, el-Hukmu li'l-lâh, Yâ Rahîm" ifadeleri ile Arapça bir kısım şiire de rastlanmaktadır.

Resim 54-55: Mezarlıktaki kırılmış ve yıkılmış mezar taşları (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 56-57: Mezarlıktaki kırılmış ve yıkılmış mezar taşları (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Resim 58: Mezarlıkta kurulan bir çadır

Resim 59: Mezarlıkta yıkılmış bir mezar taşı (F. Erkoçoğlu Arşivi)

Sonuç

Türk-İslâm kültür tarihi açısından incelemeye çalıştığımız Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı, Suudî Arabistan sınırları içerisinde kalan Mekke'deki Cennetü'l-Mu'âllâ ve Medine'deki Cennetü'l-Bakî' mezarlıklarına göre bir miktar şanslı görülmekle birlikte yeni cenazelerin defninden dolayı, eski tarihi dokusunu her geçen gün kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Mezarlığın fiziksel özelliklerini çok fazla detaya girmeksizin genel olarak aktarmaya çalıştık. Aslında bu mezarlığın müstakil bir çalışmayı hak ettiği izahtan varestedir. Bu çalışma Dımeşk'te bulunduğumuz altı aylık dil kursu esnasında yapmış olduğumuz incelemeler sayesinde ortaya konulmuştur. Bir kısım eksiklikleri olduğu muhakkaktır.

Tarihte önemli olayların cereyan ettiği Dımeşk, oldukça büyük ve önemli tarihi bir mirasa sahip bulunmaktadır. Özellikle eski Dımeşk'in sur içi mahalleleri gezilirken bu mirasın ne denli büyük olduğu rahatlıkla görülecektir.

Dımeşk'in Bâbu's-Sâğîr kapısına nispetle, ilk İslâm fetihleriyle birlikte mezarlık olarak kullanılan Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı da bu kültürel mirasın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu kültürel miras, bizim tespitlerimize göre her geçen gün sahip olduğu değerini kaybetmektedir. Suudî Arabistan'daki tarihi mezarlıklar Selefî düşünce nedeniyle düzlenirken, buradaki mezarlık vatandaşın bilinçsizliğinden ve ihtiyaç dolayısıyla tahrip görmektedir.

Son üç yıldır Suriye'de vuku bulan iç savaş ise Suriyelilerin emniyet, can, mal güvenliklerini ön plana çıkardığından şehrin tarihi dokusu ve mirası, önem bakımından tabî olarak ikinci, üçüncü belki de daha sonlara itilmiştir. Binlerce insanın kimyasal silahlarla, kurşunlarla acımasızca öldürüldüğü, katledildiği bir ortamda Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı da aslî vazifesini icra edecek ve belki de bu hayatını kaybedenlerin yeni yurtları olacaktır.

Bâbu's-Sâğîr Mezarlığı, sahabeden, tabiinden, İslâm kültürüne hizmet eden birçok alimi, komutanı valiyi bağrında ağırlamaktadır. Yüzlerce yıllık tarihe sahip olan bu mezarlığa en son damgasını vuranlar da 100 yıl önce bu coğrafyayı bırakmak zorunda kalan atalarımız olmuştur. Sadece Bâbu's-Sâğîr'de değil, Dımeşk'in, Suriye'nin genelinde atalarımızın bıraktığı binlerce kültürel miras vardır. Bunların korunması, geleceğe sağlam bir şekilde intikal ettirilmesi ise bizlere düşmektedir. En azından çekmiş olduğumuz fotoğraflar ve hazırlamış olduğumuz bu metinle üzerimize düşen vazifeyi kısmen ifa ettiğimiz düşüncesini taşımaktayız.

Kaynaklar

Ammâd, Abdülğânî (1993). *es-Sultatu fî Bilâdi'ş-Şâm fi'l-Karni's-Sâmin Aşar*, Dâru'n-Nefâis byy.

Apaydın, H. Yunus (1999). "İbn Kayyim el-Cevziyye", *DİA*, İstanbul, XX, 109-123.

Asri Çubukçu (1995). "Fâtıma bint hüseyin", *DİA*, İstanbul, XII, 227.

Aycan, İrfan (2001). *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyân*, Ankara.

Aydınlı, Abdullah (1999). "İbn Ümmü Mektûm", *DİA*, İstanbul, XX, 434, 435.

Azimli, Mehmet (2007). "Emevî Dönemi Komutan ve Valilerinden Mesleme b. Abdülmelik", *DÜİFD*, Diyarbakır, IX, s.38.

Bazmee Ansarî, A. S. (1993). "Cezerî, Muhammed b. İbrahim", *DİA*, İstanbul, VII, 506, 507.

Belâzurî (1996). Ahmet b. İsa b. Ca'fer (279/895), *Kitâbu Cümeli min Ensâbi'l-Eşrâf*, (279/895), I-XIII, (Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî), Dâru'l-Fikr, Beyrut.

Bozkurt, Nebi (2004). "Mezarlık", *DİA*, Ankara, XXIX, 520.

Ebû'l-Fidâ (1997). Melik el-Müeyyed, 'İmâdüddîn İsmail b. Muhammed b. Ömer (732/1331), *Tarih, (el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer)*, I-II, (Tlk. Mahmûd Deyyûb), Beyrut.

Elektronik Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Nizar_Kabbani, (Erişimtarihi: 11 Ekim 2013).

Elektronik Kaynak: Resim 1, 4, 10, 22. (https://www.facebook.com/ottomanempirepictures/photos_stream. (Erişimtarihi: 11.10.2014).

Erkoçoğlu, Fatih (2011). *Emevî Devleti'nin Dönüm Noktası Abdülmelik b. Mervân*, Ankara.

Farmer, Henry George (1929). *A History of Arabian Music*, Londra.

Fayda, Mustafa (1991). "Amvâs", *DİA*, İstanbul, III, 100.
Fayda, Mustafa (1992). "Bilâl-i Habeşî", *DİA*, İstanbul, VI, 152, 153.
Ferfûr, Muhammed Abdüllatif Sâlih (1997). "Halîl Merdem Bek", *DİA*, İstanbul, XV, 320, 321.
Fığlalı, Ethem Ruhi (1988). "Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib", *DİA*, İstanbul, I, 89.
Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus) (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, (Süryanice'den İngilizce'ye Çev: Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye Çev: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, II, 356.
Halife b. Hayyât (1995). Ebû 'Amr b. Ebû Hubeyre el-Leysî el-'Usfurî, (240/854), *Tarih*, (Haz.: Mustafa Necib Fevvâz-Hikmet Fevvâz), Beyrut.
Hitti, Philip K. (1995). *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarih*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul.
İbn Abdürabbih (1990). Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Endelûsî, (327/938), *Kitâbu'l-'Ikdi'l-Ferîd*, I-VI, Beyrut.
İbn Asâkir (1996). Ebû'l-Kasım Ali b. Hasen b. Hibetullâh (571/1175), *Tarihu Medineti Dımeşk*, (Thk.: Muhibbiddin Ebû Said Ömer b. el-Umerî), Beyrut.
İbn A'sem (1986). Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî (314/926), *el-Fütûh*, I-VIII, Beyrut.
İbn Hallikân (1998). Ebû'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed (681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu'z-Zamân*, (Thk.: Yusuf Ali Tavîl-Meryem Kâsım Tavîl), Beyrut.
İbn Sa'd (1996). Muhammed b. Sa'd b. ez-Zührî (230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut.
İbnü'l-Esîr (1989). İzzeddîn Ebu'l Hasen Ali b. Ebû'l-Kerem eş-Şeybânî, (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-IX, (Thk. Mektebu't-Turâs), Müessesetü't-Tarîhi'l-Arabî, Beyrut.
Joudallah, Fatima (2004). *Syria Source of Civilizations, The History And The Geograhy Of The Most Important Archeological Sites In Syria*, Damascus.
Kalkaşendî (trz), Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali, (821/1418). *Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*, I-XIV, (Şerh ve Tlk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin), Beyrut.
Kandemir, M. Yaşar (1995). "Fezâil", *DİA*, İstanbul, XII, 529-531.
Kılıç, Mustafa (1989). "İslâm Kültür Tarihinde Mûsiki, Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar", *AÜİFD*, Ankara, XXXI, 399-451.
Kılıç, Ünal (2001). *Yezid b. Muaviye*, İstanbul.
Koyuncu, Mevlüt (2004). *Emevî Halifesi Velid b. Abdülmelik ve Dönemi*, Sakarya.
Küçükaşçı, Mustafa S.-Tomar, Cengiz (1999). "İbn Asâkir", *DİA*, İstanbul, XIX, 321-324.
Mahmut Kaya-Alaeddin Jebrinî (1995). "Farâbî", *DİA*, İstanbul, XII, 145-163.
Massé, H. (1997). "Sukeyne", *İA*, Eskişehir, XI, 90-92.
Mes'ûdî (1997). Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin, (346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, (Thk. Sa'îd Muhammed el-Lehhâm), I-IV, Beyrût.
Nüveyrî (1929). Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvahhâb, (733/1332), *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Kahire.

Okiç, M. Tayyip (1965). "Tunus'taki Manastır Şehri Mezar Kitâbeleri", *AÜİFD*, Ankara, XIII, 65-70.

Reyhâvî, Abdülkadir (1959). "Kubûru'l-'Uzemâ fî-Dımeşk", *el-Mecme'i'l-İlmî el-'Arabî*, XXXIV-4, 646-662.

Sarıçam, İbrahim (1997). *Emevi-Hâşimi İlişkileri, İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*, Ankara.

Uluçam, Abdüsselam (2010). "Şam", *DİA*, İstanbul, XXXVIII, 323.

Yâkût el-Hamevî (1990). Şihâbuddin Ebû Abdullah, (626/1228), *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, (Thk. Ferîd Abdülaziz el-Cündî), Beyrut.

Yavuz, Yusuf Şevki (1999). "İbn Kayyim el-Cevziyye", *DİA*, XX, 123-127.

Yücer, Hür Mahmut (2008). "Sa'deddîn el-Cebâvî", *DİA*, İstanbul, XXXV, 387, 388.

Yüksel, Ahmet Turan (2001). *İhtirastan İktidar, Kerbelâ, Emevî Valisi Ubeydullah b. Ziyâd Döneminin Anatomisi*, Konya.

Zehebî (2004). Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, (748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I-III, Beyrut.